

Sukupuolen representaatiot 2020-luvun aapisten kuvituksissa

Kasvatustieteen
pro gradu -tutkielma

Laatija:
Ida-Sofia Hilmola

12.1.2026
Turku

Pro gradu -tutkielma

Oppiaine: Kasvatustiede

Tekijä: Ida-Sofia Hilmola

Otsikko: Sukupuolen representaatiot 2020-luvun aapisten kuvituksissa

Ohjaajat: professori Sara Routarinne & yliopistonlehtori Juli-Anna Aerila

Sivumäärä: 70 sivua

Päivämäärä: 12.1.2026

Tutkielman tavoitteena oli kuvata, miten uusimpien suomen kielen ja kirjallisuuden aapisten kuvituksissa representoidaan sukupuoli. Sukupuolen representaatiot rakentavat ja ylläpitävät käsityksiä sukupuolesta ja siihen liitettävistä ominaisuuksista ja merkityksistä. Myös lapset ja nuoret perustavat käsityksensä sukupuolesta osin näiden sukupuolen representaatioiden varaan ja samalla myös muodostavat omaa sukupuoli-identiteettiään näihin käsityksiin tukeutuen. Aiempi tutkimus on osoittanut oppikirjojen välittäneen stereotyyppisiä käsityksiä sukupuolesta siitä huolimatta, että esimerkiksi Peruskoulun opetussuunnitelman perusteet (2014) ohjaavat lisäämään tietoa ja ymmärrystä sukupuolen moninaisuudesta.

Sukupuolen representaatioita tutkittiin Satuovien aapisen (2023), Tarinoiden aapisen (2020) ja Ystävien aapisen (2019) kuvituksessa teoriaohjaavan sisällönanalyysin keinoin. Lisäksi hyödynnettiin narratiivista lähestymistapaa, kun koottiin kuvaus aapisten päähenkilöiden sukupuolen representaatioista. Analysoitavia aapiskuvia oli yhteensä 356. Tavoitteena oli kuvata 1) miten sukupuoli ja sitä määrittelevät ominaisuudet kuvataan aapisten kuvituksissa ja 2) miten aapisen päähenkilöt ja sivuhenkilöt representoivat sukupuolta kuvituksissa. Aineiston analyysin ja raportoinnin selkeyden vuoksi sukupuolijanalta erotettiin sukupuolen kolme kategoriaa: mies, muu ja nainen.

Kussakin aapisessa hahmot edustivat monipuolisesti sukupuolen eri ilmentymiä. Sukupuolta määrittelevät sekä hahmon keholliset piirteet, pukeutuminen ja muu ulkonäkö että sukupuolittettu nimi tai nimitys. Erityisesti aapiskuvituksen hahmojen pukeutuminen oli sukupuolittunutta ja seurasi perinteisiä pukeutumismalleja. Analyysi osoitti myös, että ihmishahmojen sukupuolen representaatiot seurasivat sukupuolittuneita käsityksiä tiukemmin, kun taas aapiskuvituksen inhimillistetyt eläinhahmot ja mielikuvitusolennot ilmaisivat sukupuoltaan muita hahmoja vapaammin.

Vaikka aapiskuvituksen hahmojen sijoittuminen ominaisuuksiensa määrittelemänä sukupuoleen mies ja nainen oli sukupuolittunutta, aapiskuvitusten hahmojen toiminta ei kuitenkaan ollut sukupuoleen sidonnaista. Aapisessa etualalla ei ollut aiemman oppikirjatutkimuksen tapaan miehisuus, vaan sen sijaan kuvituksien keskiössä olivat lähes tulkoot aina aapisten päähenkilöt, jotka osallistuivat aktiivisesti kuvan keskeisimpään toimintaan. Sen sijaan aapisten sivuhenkilöt asettuivat sekä toiminnaltaan että sijainniltaan kuvan keskiön ulkopuolelle. Aapisten päähenkilöiden toiminta ja käyttäytyminen eivät myöskään olleet sukupuolittuneesti jäsentyneitä, vaan kukin hahmo käyttäytyi ja ilmaisi itseään ja esimerkiksi tunne-elämäänsä vapaasti sukupuolestaan riippumatta. 2020-luvun aapisten kuvitus vaikuttaakin antavan aiempaa monipuolisemman kuvan yksilön mahdollisuuksista toimia ja vaikuttaa ympäröivässä maailmassa ilman sukupuolen asettamia rajoitteita.

Avainsanat: aapinen, sukupuolen moninaisuus, sukupuolen representaatio, sukupuolittuneisuus

Sisällysluettelo

1	Johdanto	5
2	Monisäikeinen sukupuolen käsite	7
2.1	Kaksijakoisesta sukupuolikäsityksestä kohti sukupuolen moninaisuutta	7
2.2	Sukupuolen muuttuva konstruktio	8
2.3	Sukupuolittunut maailma	10
2.4	Sukupuoli koulun kontekstissa	13
3	Representaatio sukupuolen tuottajana ja uusintajana	15
3.1	Representaatio – yhteisen mielen kuva	15
3.2	Sukupuolen representaatio kuvaa yksilön paikkaa ja mahdollisuuksia	18
4	Oppikirja sukupuolen representaatioiden näyttämönä	21
4.1	Oppikirjan stereotyyppiset kuvat	21
4.2	Aapisen näkökulmia sukupuolen representaatioon	23
5	Tutkimusongelmat	26
6	Menetelmä	27
6.1	Tutkimusaineisto	27
6.2	Tutkimusmenetelmä	29
6.3	Tutkielman toteutus	31
7	Tulokset	37
7.1	Hahmojen sukupuolijakauma	37
7.2	Sukupuolta määrittävät ominaisuudet	39
7.2.1	Keholliset piirteet	39
7.2.2	Pukeutuminen	40
7.2.3	Muu ulkonäkö	42
7.2.4	Nimet ja nimitykset	43
7.3	Sukupuolen kuvaus aapisen kuvituksessa	44
7.4	Sukupuoli päähenkilöiden representoimana	49
7.4.1	Satuovien aapinen	49
7.4.2	Tarinoiden aapinen	52
7.4.3	Ystävien aapinen	53

8	Pohdinta	56
8.1	Tutkielman päätulokset	56
8.2	Tutkielman luotettavuus ja eettisyys	59
8.3	Lopuksi	61
	Aineisto	63
	Lähteet	64

1 Johdanto

Nykylapsi kohtaa yhden arkipäivän aikana lukemattoman määrän erilaisia kuvia; painettujen medioiden mainos- ja uutiskuvien lisäksi erilaiset sähköisen ja sosiaalisen median kuva- ja videovirrat esittävät runsaan määrän kuvallista informaatiota. Näiden medioiden rinnalla myös lastenkirjallisuus ja oppimateriaalit sisältävät kuvia, joita lapsi tarkastelee osana jokapäiväistä elämäänsä. Kuvien kautta lapselle välittyy esityksiä eli representaatioita häntä ympäröivästä todellisuudesta (Seppänen, 2005, s. 77–78). Lapsen kohtaamat esitykset vaikuttavat osaltaan myös siihen, millaiseksi hänen käsityksensä sukupuolesta rakentuu, sillä representaatioiden myötä tuotetaan ja uusinnetaan myös sukupuoleen liitettäviä merkityksiä (Luhtakallio, 2016, s. 92).

Tutkielmani tavoitteena on kuvata, millaisia sukupuolen representaatiota ensimmäisen luokan suomen kielen ja kirjallisuuden uusimpien aapisten kuvituksissa on. Aapisen kuvituksien runsaus ja sen vakiintunut asema lukemaan oppimisessa ja opettamisessa luovat mielenkiintoiset lähtökohdat tarkastella sukupuolen representaatioita juuri kuvituksessa, sillä tätä oppikirjaa käyttävät lapset eivät lähtökohtaisesti osaa vielä lukea. Koska perusopetuksessa käytetään runsaasti oppikirjoja ja niitä hyödynnetään lähes jokaisella oppitunnilla (Mikkilä-Erdmann, 2017, s. 18), kohtaavat lapset opetuksessa paljon myös oppikirjojen kuvastoa, eikä aapinen kuvineen poikkea tästä.

Huomionarvoista on, että aapisella ja alakoulun oppikirjoilla ylipäätään on tärkeä asema sukupuolirooleihin ja käyttäytymiseen liittyvien sosiaalisten normien välittäjänä, sillä oppikirjojen sisältämät tekstit ja kuvat välittävät sukupuolittuneita käsityksiä lapsille (Gouvias & Alexopoulos, 2018, s. 644). Lisäksi kasvattajan tai opettajan läsnäolo voi viestiä lapselle, että kirjan välittämä kuva sukupuolesta on sellaisenaan hyväksyttävä ja oikeanlainen. Tällöin lapsi voi vahvistaa käsitystään sukupuolesta tukeutumalla oppikirjan stereotyyppisiin kuviin. (Lewis & Frank, 2016; Xu & Tenenbaum, 2007, viitattu teoksessa Lewis ym., 2022, s. 45.) Tämän vuoksi on merkittävää tutkia, millaisia sukupuolen representaatioita aapiset toistavat kuvituksessaan, koska lapset käyttävät näitä kohtaamiaan sukupuolen representaatioita oman sukupuolikäsityksensä ja sukupuoli-identiteettinsä rakennusaineena (Aivelo ym., 2024, s. 297; Sovič & Hus, 2015, s. 495).

Aiemmassa tutkimuksessa sukupuolen representaatiota on lähestytty useista näkökulmista käsin monilla eri tieteenaloilla. Koska sukupuolen merkitykset rakennetaan representaatioissa, on esimerkiksi massakulttuurin esittämiä sukupuolirepresentaatioita tarkasteltu pitkään kriittisesti. Esiin on nostettu muun muassa sukupuolten epätasa-arvoinen esittäminen ja naiskehon seksuaalisointi markkinoinnissa (ks. Luhtakallio, 2016). Samaan aikaan huolenaiheena ovat olleet sekä lasten ja nuorten kohtaamat sukupuolittuneet digitaaliset maisemat että sosiaalisen median asema erityisesti tyttöjen itsestään muodostamassa tyytymättömässä kehonkuvassa (ks. Mahon & Hevey, 2021; Tuuva-Hongisto & Korjonen-Kuusipuro, 2024). Kasvatustieteissä sukupuolen representaatioita on tarkasteltu myös lastenkirjallisuudessa (ks. Lindsay, 2023) ja monenlaisissa oppimateriaaleissa (ks. esim. Aivelo ym., 2024; Jehle ym., 2024; Tainio, 2012). Myös kasvatustieteen pro gradu -tutkielmissa sukupuolta ja sen representaatiota on tarkasteltu eri oppiaineiden oppimateriaaleissa (ks. Kilpeläinen & Raatikainen, 2021). Aapisissa sukupuolta on puolestaan lähestytty erityisesti sukupuolistereotyyppien näkökulmasta (ks. Lähdemäki & Tuomi, 2023).

Aiemmassa tutkimuksessa oppimateriaalien on todettu uusintavan sukupuoleen liitettäviä stereotyyppisiä käsityksiä (ks. Tainio & Teräs, 2010). Tutkielmallani pyrin selvittämään, seuraavatko uusiempien aapisten kuvitukset tätä samaa linjaa, vai representoivatko ne sukupuolta aiempaa moninaisemmin. Koska ympäröivässä maailmassa käsitys sukupuolen moninaisuudesta on tullut murroskohtaansa, ja sukupuolen tunnistetaan olevan moninainen ja muuttuva (Hämäläinen ym., 2024, s. 11; Morgenroth ym., 2021, s. 738), on ajankohtaista tarkastella, miten muuttuneet sukupuolikäsitykset heijastuvat niitä representoiviin sukupuolen kuviin.

Lisäksi aapisten kuvitusten sukupuolen representaatioita on perusteltua tarkastella kriittisesti jo Peruskoulun opetussuunnitelman perusteiden (myöh. POPS) johdattamina.

Opetussuunnitelma näet määrittelee, että perusopetuksen tulisi lisätä tietoa ja ymmärrystä sukupuolen moninaisuudesta sekä yhtäältä auttaa oppilasta tunnistamaan omat mahdollisuutensa ja rakentamaan oma oppimispolkunsu ilman sukupuoleen sidottuja roolimalleja (POPS, 2014, s. 18). Lisäksi POPS (2014, s. 22–23) ohjaa osana monilukutaidon osaamisen kehittymistä tarkastelemaan opetuksessa myös sellaisia kuvia, joita on mahdollista käsitellä kriittisestä ja kulttuurisesta näkökulmasta käsin. Näin kuvitusten tarkastelu avaa myös näkökulmia sukupuolen ja sen representaation kriittiseen tarkasteluun aapisissa.

2 Monisäikeinen sukupuolen käsite

Sukupuolen käsitteellistämistä haastavat monenlaiset yhteiskunnalliset rakenteet ja kulttuuriset ulottuvuudet sekä jokaisen yksilön subjektiivinen kokemus sukupuolesta tai sukupuolettomuudesta (Juvonen, 2016, s. 33; Seta ry, 2025). Lisäksi sukupuolen käsitteeseen liittyy useita rinnakkaisia ja osin myös limittäisiä käsitteitä, joita voidaan määritellä sekä tieteen kentällä että arkiajattelussa hyvin moninaisin ja toisistaan poikkeavin tavoin. Tämän vuoksi lähestyn seuraavaksi sukupuolta ja siihen liittyvää käsitteistöä ensin eri tieteenalojen tutkimuksen tuottaman tiedon pohjalta, jonka jälkeen määrittelen tarkemmin, millaisena konstruktiona sukupuoli nähdään tässä tutkielmassa.

2.1 Kaksijakoisesta sukupuolikäsityksestä kohti sukupuolen moninaisuutta

Perinteisesti sukupuoli on määritelty länsimaisessa kulttuurissa binäärisesti eli kaksijakoisesti mies- ja naissukupuoleen. Tämänkaltaisen sukupuolikäsityksen keskiössä on yksilölle syntymän yhteydessä annettu biologinen sukupuoli (eng. sex), jota määrittävät erilaiset anatomiset, geneettiset ja hormonaaliset tekijät. (Eisend & Röbner, 2022, s. 558; Lehtonen, 2003, s. 25.) Sukupuolen tarkastelu yksinomaan annettuna biologisena tosiasiana sulkee kuitenkin helposti ulkopuolelleen erilaiset sukupuoliä määrittävät kulttuuriset ja sosiaaliset prosessit (Juvonen, 2016, s. 33). Sosiaalisen sukupuolen käsite (eng. gender) ottaa biologisen sukupuolen lisäksi huomioon myös käyttäytymisen sekä identiteetit ja roolit, jotka sosiaalisessa ja kulttuurisessa vuorovaikutuksessa liitetään osaksi sukupuoliä (Lehtonen, 2003, s. 25). Sosiaalisen sukupuolen luonnehdinnan voi kiteyttää ytimekkäästi myös filosofi ja feministi Simone de Beauvoirin (suom. Koskinen ym., 2011, s. 19) kuuluisiin sanoihin: ”Naiseksi ei synnytä, naiseksi tullaan”.

Siitä huolimatta, että sosiaalisen sukupuolen käsite ottaa biologisen sukupuolen lisäksi huomioon erilaiset sukupuoliä määrittävät sosiokulttuuriset tekijät, on käsite saanut osakseen kritiikkiä aiemmassa tutkimuksessa, sillä se sisältää oletuksen sukupuolen universaalista luonnollisuudesta ja kaksijakoisuudesta (Juvonen, 2016, s. 33; Lehtonen, 2003, s. 25). Kaksinapainen sukupuolikäsitys kiinnittää sukupuoliä biologiaan ja selittää sillä ihmisten välisiä sukupuolieroja siitäkin huolimatta, että ihmiskehojen fyysisiä ominaisuuksia ei ole mahdollista tarkastella täysin kaksijakoisesti. Esimerkiksi Suomessa syntyy vuosittain kymmeniä yksilöitä, joiden sukuelimet tai muut keholliset ominaisuudet eivät ole kategorioitavissa yksiselitteisesti vain mies- tai naiskehoon kuuluvaksi. (Butler, 2006, s. 54–

56; Eisend & Rößner, 2022, s. 558; Seta ry, 2024.) Lisäksi kehollisten ominaisuuksien sukupuolittaminen ja vakiinnuttaminen kategorioihin osoittaa, miten myös biologinen sukupuoli on pohjimmiltaan kulttuurisesti muodostettu ja uusintettu; biologinen sukupuoli on siis jo itsessään sosiaalinen sukupuoli (Butler, 2006, s. 55). Ei siis ole olemassa mitään luonnollista ja yksiselitteistä kahden kategorian sukupuolta, vaan sukupuolen moninainen ja kulttuurisidonnainen olemus on paikannettavissa jo biologisesta näkökulmasta käsin.

Silloin kun sukupuolta lähestytään kahden toisistaan vastakkaisen sukupuolen sijasta moninaisena ilmiönä, käytetään käsitettä sukupuoli tai sukupuolten moninaisuus (Seta ry, 2025). Sukupuolen moninaisuus käsittää sukupuolen jatkumolle, jossa sukupuolia on enemmän kuin kaksi (Leppälahti, 2024, s. 246). Käsite kattaa alleen niin sukupuolivähemmistöt kuin -enemmistöt ja kuvaa jokaisen yksilön omakohtaista kokemusta sukupuolesta tai sukupuolettomuudesta (Seta ry, 2025). Koska useimmilla ihmisillä on sekä maskuliinisia että feminiinisiä piirteitä, kuvaa jatkumo sukupuolen ilmentymistä tarkemmin kuin kaksi rajattua sukupuolen kategoriaa (Leppälahti, 2024, s. 246). Näin ollen sukupuolen moninaisuuden käsitteellä mahdollistuu sukupuolen ja sen moninaisten ilmenemismuotojen tarkastelu.

2.2 Sukupuolen muuttuva konstruktio

Sukupuolen voi todeta olevan sosiaalinen konstruktio, joka ilmentää yhteiskunnallisia ja kulttuurisia rakenteita ja näin ollen pysyy pystyssä ihmisten vuorovaikutuksen pitelemänä (Hämäläinen ym., 2024, s. 11; Lehtonen, 2003, s. 27). Täten sukupuoleen liittyy vahvasti myös normatiivisuus. Sukupuolinormeilla tarkoitetaankin sukupuoleen kulttuurisesti sidottuja sääntöjä ja käytäntöjä, joiden avulla sukupuolta hahmotetaan. Samalla ne luovat oletuksia siitä, miten ja millä tavoin sukupuolta tulisi ilmaista. Sukupuolinormit eivät itsessään ole pysyviä, vaan niitä rakennetaan ja ylläpidetään sosiaalisesti ja näin ollen ne voivat muuttua tai laajentua esimerkiksi erilaisten kulttuuristen muutosten vaikutuksesta. (Latva, 2024, s. 23–24.)

Suomalaisessa yhteiskunnassa nämä sukupuolinormit jakautuvat edelleen binäärisesti kahteen sukupuoleen (Latva, 2024, s. 23) siitäkin huolimatta, että sukupuolen tunnistetaan olevan moninainen ja muuttuva (Hämäläinen, 2024, s. 11). Nämä muuttuneet sukupuolikäsitykset ovat aiheuttaneet myös väärinymmärryksiä ja vastustusta. Hiljalleen muuttuneet käsitykset ja ymmärrys sukupuolen moninaisuudesta ovat kuitenkin saaneet sijaa politiikassa ja muissa käytänteissä. (Morgenroth ym., 2021, s. 738.) Suomessa esimerkiksi voimassa oleva Laki

naisten ja miesten välisestä tasa-arvosta eli Tasa-arvolaki (myöh. Tasa-arvoL) velvoittaa muun muassa koulutuksen ja varhaiskasvatuksen järjestäjiä edistämään sukupuolten välistä tasa-arvoa ja estämään sukupuoleen perustuvaa syrjintää. Jokaisessa oppilaitoksessa on esimerkiksi oltava ajantasainen tasa-arvosuunnitelma (Tasa-arvoL 5 a §). Lisäksi laissa erikseen määritellään, että oppiaineistojen on opetuksen ja tutkimuksen rinnalla tuettava tasa-arvoisia mahdollisuuksia koulutukseen ja ammatilliseen kehitykseen (Tasa-arvoL 5.1 §).

Sukupuolinormit ohjaavat sitä, miten suhtaudumme ympäröivän maailman muihin ihmisiin. Tämän vuoksi sukupuolinormit ovat väistämättä mukana myös kasvatuksessa, minkä vuoksi esimerkiksi lapsen sukupuoli määritellään jo ennen hänen syntymäänsä biologiseen sukupuoleen liitettyjen ominaisuuksien perusteella. Tämä tehty tulkinta biologisesta sukupuolesta puolestaan ohjaa ja suuntaa toimintaa ja käsityksiä, jotka kohdistetaan kasvavaan lapseen. (Alasuutari, 2016, s. 122.) Lapsi kasvaakin tietynlaisessa sukupuolen kehityksessä, jonka raameissa hänen on mahdollista kasvaa kohti omaa persoonaansa ja identiteettiänsä, johon myös kokemus sukupuolesta lukeutuu (Alasuutari, 2016, s. 122; Hämäläinen, 2024, s. 11). Samalla kasvatuksen myötä lapsi omaksuu häntä ympäröivän yhteisön ja yhteiskunnan sukupuolinormit ja oppii sukupuolen käsitteen. Näin sosialisointiprosessin kautta lapsi ohjautuu toimimaan kulttuurinsa oletusten ja käytänteiden mukaisesti sukupuolen osalta. (Alasuutari, 2016, s. 122–123; Sovič & Hus, 2015, s. 496).

Sukupuolen voi todeta olevan samaan aikaan sekä muuttuvaa että toisaalta vakiintunutta (Ojala ym., 2009, s. 19), sillä sukupuolta hahmotetaan syvälle sosiokulttuuriin juurtuneiden sukupuolinormien avulla. Näitä käytäntöjä ja sääntöjä toisintamalla ylläpidetään käsityksiä sukupuolesta ja sen ilmaisusta. (Latva, 2024, s. 23–24.) Sukupuoli ei siis rakennu ainoastaan ympäröivien normien varaan, vaan se perustuu myös toimintaan ja tekoihin (Ojala ym., 2009, s. 17). Tätä sukupuolen performatiivista luonnetta on kuvannut filosofi ja feministinen teoreetikko Judith Butler (suom. Pulkkinen & Rossi, 2006, s. 234), jonka mukaan sukupuoli on rakennelma, jota tuotetaan toistuvien tunnuspiirteiden ja tekojen sarjana. Butlerin mukaan näitä toistoja tulkitaan tunnetussa sukupuolinormien kehityksessä, jonka vuoksi teot ja toistot hahmottuvat nykyisissä kehityksissään kaksijakoisina. Näin ollen sukupuolen moninainen olemus jää pimentoon siksi, ettei se mahdu olemassa olevien raamien sisään. (Butler, 2006, s. 234–236.)

Sukupuolen ilmaisua ja sen hahmottamista ja tulkintaa sukupuolinormien valossa ei välttämättä tehdä lainkaan tietoisesti. Sukupuoleen luodut oletukset voivatkin olla täysin tiedostamattomia (Latva, 2024, s. 23). Samaan aikaan näitä sukupuolinormeja ylläpidetään ja rakennetaan kaikenlaisessa ihmisten välisessä vuorovaikutuksessa, kuten kasvatuksessa (Alasuutari, 2016, s. 122; Latva, 2024, s. 23). Tämän vuoksi tässä tutkielmassa halusin tehdä näkyväksi, millaisia käsityksiä sukupuolesta ja sen ilmaisusta aapinen nykyisellä kuvituksellaan toistaa ja millaista kuvaa sukupuolesta se näin rakentaa kasvavien lasten silmissä. Samalla pohdittavaksi nousee, toistaako kuvitus binäärisiä sukupuolinormeja vai rikkooko se kuvaa sukupuolittuneesta maailmasta, johon seuraavassa alaluvussa tarjoan lisää näkökulmia.

2.3 Sukupuolittunut maailma

Ihmisellä on luontainen taipumus luokitella erilaisia asioita. Samaan tapaan kuin luokittelemme esimerkiksi kasveja niiden ominaisuuksien perusteella, asetamme myös itsemme ja toisemme erilaisiin kategorioihin, joista yksi on sukupuoli. Silloin, kun luokittelemme jonkun henkilön tai jonkin asian mies- tai naissukupuoleen kuuluvaksi, puhutaan sukupuolittamisesta (Doornkamp ym., 2022, s. 2; Juvonen, 2016, s. 33). Tällainen muiden ihmisten sukupuolittaminen ja oman sukupuoli-identiteetin ilmaisu perustuvat erilaisten ulkoisten vihjeiden vaaraan. Esimerkiksi erilaiset keholliset piirteet, ulkonäkö ja pukeutuminen sekä ilmeet, eleet ja puhetyyli ovat tällaisia sukupuolitettuja tapoja, joilla sukupuolta ilmaistaan ja ylläpidetään jatkuvasti. (Juvonen, 2016, s. 45–46.)

Tietynlaiset ominaisuudet ja toimintatavat siis näyttäytyvät niin ikään luonnollisina mies- ja naissukupuolia erottavina tekijöinä (Juvonen, 2016, s. 47). Nämä erot feminiinisten ja maskuliinisten piirteiden välillä eivät kuitenkaan ole synnynäisiä, vaan ne opitaan erilaisten sosiaalisten ja kulttuuristen prosessien myötä. Näin ollen nämä ominaisuudet ovat jo itsessään sosiokulttuurin sukupuolittamia. (Juvonen, 2016, s. 33; Latva, 2024, s. 25; Sovič & Hus, 2015, s. 296.) Esimerkiksi pukeutumisessa feminiinisyyteen yhdistetään vaaleat värit ja koristeellisuus, kun taas maskuliinisuuteen tummat värit ja koruttomuus (Hacin-Beyazoglu ym., 2024, s. 97). Tällainen sukupuoleen kategorisointi on niin syvästi ajattelumme juurtunutta, että teemme olettamuksia sukupuolesta välittömästi ja usein tiedostamatta (Juvonen, 2016, s. 45; Latva, 2024, s. 23).

Sukupuoleen liitettyjä odotuksia voidaan tarkastella myös sukupuoliroolin käsitteen avulla. Kun sukupuolittuneisuuden käsitteellä kuvataan ensisijaisesti sitä, millaiset tavat ja ominaisuudet liitetään mies- tai naissukupuoleen, tarkastelee sukupuoliroolin käsite puolestaan sukupuolittuneisuuden sosiaalista ilmentymää. Kulttuurissa sukupuolittuneet roolit eli sukupuoliroolit ovatkin sosiokognitiivisia rakenteita, jotka ovat läsnä kaikkialla yhteiskunnassa (Juvonen, 2016, s. 45). Sukupuoliroolit omaksutaan jo varhaisessa vaiheessa, sillä niitä esimerkiksi käyttäytymisellään noudattavat yksilöt palkitaan sosiaalisesti, kun taas näitä oletuksia rikkovat yksilöt saavat helposti osakseen torjuntaa. Tämä tekee sukupuolirooleista olemukseltaan myös varsin pysyviä. (Doornkamp ym., 2022, s. 3; Juvonen, 2016, s. 44–45.)

Sukupuoliroolien oppiminen jo varhaislapsuudessa havainnollistuu esimerkiksi Hacin-Beyazoglun ja kumppaneiden (2024) toteuttamassa tutkimuksessa. He osoittavat, miten jo 5–6-vuotiaat lapset osaavat nimetä tarkasti kuvakirjan karuhahmoja sukupuolittavia piirteitä. Näistä lasten sukupuolesta tekemistä tulkintoista näkyvät sukupuoliin stereotyyppisesti liitettävät ominaisuudet ja tavat: esimerkiksi pitkät silmäripset ja pinkin sekä violetin sävyt lapset liittivät naissukupuoleen, kun taas vihreän ja sinisen sävyt he yhdistivät miessukupuoleen. Lapset perustelivat tulkintaansa myös muilla ulkonäköön ja pukeutumiseen liittyvillä ominaisuuksilla, kuten kuvakirjan karhujen kasvopiirteillä ja tassujen koolla. Tavallisin kriteeri lasten karuhahmon sukupuolesta tekemälle tulkinnalle oli kuitenkin se sosiaalinen ympäristö, jossa karhu esiintyi. Sosiaaliseen ympäristöön lukeutuvat muun muassa karuhahmon sosiaalinen rooli ja persoonallisuuden piirteet, taidot, osaaminen sekä sen osoittamat tunteet. Myös viittaukset karhun perheenjäseniin ja sen esiintymistiheys arkielämässä ovat tällaisia sosiaalisen ympäristön kategorioita. (Hacin-Beyazoglu ym., 2024, s. 92–97.) Nämä tulokset osoittavat, millainen merkitys sukupuolirooleilla on sosiokulttuurissa ja sitä kautta myös lasten elämässä. Samalla ne konkretisoivat, miten tarpeellista on tuoda lasten kohtaamaan kuvitukseen monipuolisia esityksiä sukupuolesta, jotteivat stereotyyppiset käsitykset sukupuolesta toistu ja vahvistu entisestään.

Sukupuolittaminen on läsnä aina ja kaikkialla, sillä sukupuolen merkki tekee kehosta ihmisruumiin. Tämän vuoksi esimerkiksi vasta kehityksensä alkutaipaleella oleva yksilö nimetään jo sikiönä tytöksi tai pojaksi. (Butler, 2006, s. 194.) Näin ollen samalla hetkellä, kun lapsi inhimillistetään, kohdistuu tähän myös sukupuolittuneisuus (Butler, 2006, s. 194; Lindsay, 2023, s. 433). Samaan tapaan sukupuolittuneisuus kohdistuu myös esimerkiksi

kirjojen tai median kuvituksissa esiintyviin eläimiin ja olentoihin, kun ne saavat inhimillisiä piirteitä (ks. Hacin-Beyazoglu ym., 2024).

Samalla, kun lapsen suunnataan sukupuolittuneita käsityksiä, ohjaavat vallitsevan sosiokulttuurin sukupuolinormit väistämättä kasvatusta ja sitä, miten lapsen suhtaudutaan sukupuolensa edustajana. Lapsi voidaan tietoisesti tai tiedostamatta esimerkiksi pukea tietynlaisiin vaatteisiin tai asusteisiin tai tämä voidaan ohjata sellaisiin leikkeihin, jotka koetaan sukupuolelle sopivaksi. (Alasuutari, 2016, s. 122; Lindsay, 2023, s. 433.) Erilaiset sukupuoli-oletukset ohjaavat myös esimerkiksi sitä, miten lasten käytökseen, toimintatapoihin tai kiinnostuksen kohteisiin suhtaudutaan tai miten ja millaisin sanavalinnoin heistä puhutaan. (Alasuutari, 2016, s. 139–141; Salonen ym., 2024, s. 193.) Tällaisia sukupuolittuneita puhe- ja toimintatapoja suomalaisessa koulukontekstissa on tarkastellut esimerkiksi Liisa Tainio (2009).

Ympäröivän todellisuuden sukupuolittuneisuutta ja sukupuolesta puhumista voidaan tarkastella myös toisenlaisesta näkökulmasta, sillä käsitys sukupuolen kaksijakoisuudesta on paikannettavissa jo kielen tasolla. Tällöin tarkastellaan itse *sukupuolen* suomenkielistä sanaa (vrt. eng. sex, gender) ja sen merkityksiä. Esimerkiksi Kielitoimiston sanakirja (2024) avaa *puoli*-sanan merkitystä seuraavanlaisesti: ”Jompikumpi osuus jostakin, joka on jaettu kahteen (noin) yhtä suureen osaan - -”. Kun käsite itsessään kuvaa tällä tavoin kaksinaisuutta, haastaa se jo kielen tasolla ymmärtämään, miten sukupuoli ei ole joko-tai, toinen kahdesta, vaan moninainen ilmiö, jota tulisi tarkastella kahden toisistaan erillisen luokan sijasta jatkumolla. Samalla *sukupuoli* ylläpitää suomalaisen yhteiskunnan binääristä sukupuolinormia kieleen kytkeytyvien merkitysten tasolla.

Sukupuolen lisäksi kielessä on myös muita sukupuolittuneita sanoja, jotka rakentavat ja ylläpitävät käsityksiä sukupuolesta. Samalla, kun nämä sanat välittävät vallitsevaa sukupuolikäsitystä, sisältävät ne myös valtaa (Salonen ym., 2024, s. 186). Nämä kieleen ja sanoihin kytkeytyvät vallan keinot voi havaita myös opetussuunnitelmasta, mihin jo itsessään poliittisena asiakirjana sisältyy vallankäyttöä. POPS velvoittaa opetuksen järjestäjiä lisäämään tietoa ja ymmärrystä sukupuolen moninaisuudesta, mutta jakaa samassa yhteydessä oppilaiden ryhmän tiukasti kahden kategoriaan: ”Perusopetus kannustaa yhdenvertaisesti tyttöjä ja poikia eri oppiaineiden opinnoissa - -” (2014, s. 18). Siitä huolimatta, että POPS tunnustaa sukupuolen moninaisuuden olemassaolon, on sen kuvaamassa todellisuudessa tilaa vain binääriselle, mikä puolestaan ei jätä sijaa niille lapsille, joiden sukupuoli ei asetu tähän

kaksinapaiseen käsitykseen. Toisaalta näiden POPS:n sanavalintojen taustaa voi selittää myös Tasa-arvolaki, minkä välittämä sukupuolikäsitys on myös binäärinen.

Kuten edellä olen kuvannut, sukupuoli lävistää ja jäsentää todellisuutta sen monilla tasoilla: Sukupuoli liittyykin niin arkiseen elämään, kuin laajemmin erilaisiin sosiaalisiin ja kulttuurisiin käytäntöihin sekä yhteiskunnan politiikkaan (Salonen ym., 2024, s. 184).

Samalla sukupuolittuneisuus on havaittavissa myös kielessä, joka itsessään on keskeinen osa jaettua todellisuutta ja yhteiskunnallista toimintaa (Niska ym., 2024, s. 9).

Sukupuolittuneisuus ja sitä sosiaalisessa vuorovaikutuksessa ilmentävät sukupuolirollit ovat vahvasti toimintaamme automatisoituneita ja niitä ylläpidetään toisintamalla jatkuvasti erilaisia sukupuoleen merkittäviä ominaisuuksia ja toimintatapoja (Juvonen, 2016, s. 33, 45; Latva, 2024, s. 25). Sukupuolittuneisuuden maailmaa läpileikkaavan olemuksen vuoksi myös lapset omaksuvat sen välittämät merkitykset nopeasti ja kasvavat näin osaksi vallitsevaa sosiokulttuuria (Alasuutari, 2016; Hacin-Beyazoglu ym., 2024).

2.4 Sukupuoli koulun kontekstissa

Kasvatustieteessä, kuten muillakin tieteenaloilla, sukupuoli on yksi muuttuja muiden mukana. Näin ollen kasvatustieteessä yksilön kasvua ja kehitystä sekä kasvatusta ja opetusta tarkastellaan paikoin myös sukupuolen näkökulmasta. Tällöin sukupuoli rajautuu useimmiten tyttöjen ja poikien ryhmiin vallitsevan binäärisen sukupuolikäsityksen mukaisesti. (ks. esim. Lempiäinen ym., 2009; Löfström, 2019.) Tämä kasvatustieteessä vallitseva sukupuolikäsitys heijastuu myös kasvatuksen kentälle esimerkiksi opetussuunnitelman kautta, jonka välittämä käsitys sukupuolesta on moninaisuuden tiedostava, mutta pohjimmiltaan kuitenkin kaksinapainen (POPS, 2014, s. 18).

Sukupuoli on muutakin kuin vain yksilöä rajoittavasti kuvaava biologinen tai sosiaalinen sukupuoli, sillä sukupuoli on sosiaalisesti, yhteiskunnallisesti ja kulttuurisesti rakentunut konstruktio (Salonen ym., 2024, s. 201). Tätä sukupuolen monitasoista konstruktiota koulun kontekstissa havainnollistavat esimerkiksi jo aiemmin mainitsemani opetussuunnitelma ja Tasa-arvolaki (ks. POPS, 2014; Tasa-arvoL). Samalla sukupuoli tai sukupuolettomuus liittyy vahvasti ihmisyyden kokemukseen, ja sukupuolen avulla jäsenetään ja ylläpidetään sekä omaa identiteettiä että tulkintaa kanssaihmisistä (Butler, 2006; Juvonen, 2016; Lindsay, 2023; Seta ry, 2025). Tämän vuoksi käsitys ja kokemus sukupuolesta on koulussa mukana myös ihmisten välisessä kanssakäymisessä.

Tässä tutkielmassa lähestyin sukupuolta sosiokulttuurisena rakenteena, jossa sukupuoli ymmärretään representaatioina (*representatio*, ks. luku 3). Toisin sanoen sukupuolen voi siis käsittää performanssina, jossa toiston avulla ylläpidetään sukupuoleen liitettäviä merkityksiä esityksissä. Nämä sukupuoleen merkitsevät ominaisuudet ja tavat ovat sosiokulttuurin rakentamia ja ylläpitämiä. (Butler, 2006.) Koska tutkielmani sijoittuu kasvatustieteen kentälle, nousee samalla esiin myös kiinnostus sukupuolinormeja kohtaan. Tarkastelinkin sukupuolinormeja erityisesti kasvatuksen näkökulmasta ja pohdin, millaisena ne heijastuvat lapsille suunnattuihin aapisiin. Jotta tutkielmani nojaisi mahdollisimman ajankohtaiseen sukupuolen määrittelyyn, tarkastelen aapisen kuvitusta sukupuolittuneisuuden avulla, mutta kahden toisistaan erillisen luokan sijasta asetan sukupuolen jatkumolle. Tutkielmani pyrkii siis osoittamaan, miten sukupuoli asettuu jatkumolle sen sisältämien feminiinisten ja maskuliinisten merkkien perusteella. Jatkumo myös havainnollistaa, miten ja millaisissa määrin sukupuolen esitykset seuraavat stereotyyppisen binäärisiä käsityksiä sukupuolesta ja miten sukupuolen moninaisuus nousee aapisen sukupuoliesityksissä näkyviin.

3 Representaatio sukupuolen tuottajana ja uusintajana

Representaation käsitteellä tarkoitetaan esitystä, joka välittyy ympäröivästä todellisuudesta. Sillä voidaan tarkoittaa joko konkreettista kuvaa, kielellistä ilmausta tai näistä koostuvaa kokonaisuutta. (Mäkiranta, 2015, s. 84.) Representaatioita tarkastelemalla voidaan havaita, millaisia arvoja, tunteita ja merkityksiä esitettäviin kohteisiin liitetään muun muassa sanavalinnoin ja kuvin (Hall, 2013a, s. xix). Representaatio on siis luonteeltaan muutakin kuin vain esittävä, se on myös edustava ja tuottava. Toisin sanoen representaatio paitsi esittää tiettyä kohdetta, se myös edustaa jotakin laajempaa kokonaisuutta ja samalla tuottaa erilaisia mielikuvia ja määritelmiä kohteestaan. (Paasonen, 2010, s. 40–41.)

Seuraavissa alaluvuissa lähestyn representaation käsitettä erityisesti sukupuolen näkökulmasta, minkä jälkeen pohdin representaatioiden merkitystä yksilölle ja samalla koko yhteiskunnalle. Lisäksi tarkastelen aiempaa representaatiotutkimusta ja sen luomaa kehystä tälle tutkielmalle.

3.1 Representaatio – yhteisen mielen kuva

Representaation käsitettä on käytetty runsaasti eri tieteenalojen tutkimuksessa (ks. esim. Egalite ym., 2015; Rinta-Pollari, 2024; Rossi, 2003; Seppänen, 2014), sillä sen avulla on mahdollista tarkastella laajemmin tutkimuskohteiden tulkinnallisia ja yhteiskunnallisia tasoja sekä pohtia esitysten ja todellisuuden välisiä suhteita (Paasonen, 2010, s. 45). Jokainen tieteenala ja tutkimus lähestyy representaation käsitettä omanlaisesta tulokulmastaan käsin, eikä representaation käsitettä tämän vuoksi voi avata täysin yksiselitteisesti. Tässä tutkielmassa tarkastelenkin representaation käsitettä monitieteisesti hyödyntäen kasvatustieteellisen tutkimuksen lisäksi myös esimerkiksi feministisen tutkimuksen ja kulttuurintutkimuksen esiin nostamia näkökulmia. Näiden näkökulmien avulla minun on mahdollista tarkastella syvemmin sukupuolirepresentaatioita, kun taas kasvatustieteellinen tutkimus tarjoaa tulokulmia representaatioihin nimenomaan oppimateriaalien ja oppimisen konteksteissa.

Representaatiot itsessään eivät ole fyysisesti tai materiaalisesti läsnä (Hall, 2013a, s. xxi), vaan representaatio esitettävästä kohteesta muodostuu kielen ja kuvien avulla annettavista merkityksistä (Hall, 2013b, s. 1). Toisin sanoen ”- - representaatio määrittyy kielennetyksi merkityksen luomiseksi, jolla on myös sosiaalisia ulottuvuuksia”, kuten Alma Rinta-Pollari (2024, s. 274) artikkelissaan toteaa. Näitä kielen, kulttuurin ja representaation välisiä suhteita

on tarkastellut sosiologi ja kulttuurintutkimuksen pioneeri Stuart Hall. Hänen (2013a, s. xviii–xxi) mukaansa kieltä käyttämällä muodostetaan merkityksiä esitettävälle kohteelle, joista edelleen kootaan mielessä tulkinta eli representaatio esitettävästä kohteesta.

Kuten edellä totesin, representaatiojärjestelmä rakentuu Hallin (2013a, s. xvii) mukaan kielen varaan. Kieltä hän (s. xvii) onkin kuvannut yhteiseksi merkitysjärjestelmäksi, jonka avulla kulttuureissa voidaan antaa asioille jaettuja merkityksiä. Myös kuvien sisältämiä merkityksiä jäsennetään kielen avulla. Hallin mukaan kieli itsessään on kuin tila, jonka avulla yksilöt voivat sekä ymmärtää merkityksiä että jakaa niitä toisilleen. Tässä tilassa sijaitsevat myös jaettujen merkityksien yhteenkietoutumat eli representaatiot, joita on mahdollista välittää juuri kielen avulla. (Hall, 2013a, s. xxvi.) Toisin sanoen representaatiot voidaan ymmärtää eräänlaisena yhteisön ja mielen välisenä siltana (Hakoköngäs ym., 2024, s. 65).

Representaatioiden kulttuurisidonnaisen luonteen vuoksi ne nojaavat aina tietynlaisiin kontekstissaan vallitseviin esityskonventioihin ja normeihin (Paasonen, 2010, s. 41). Näin representaatiot ja niiden sisältämät jaetut merkitykset paitsi syntyvät kulttuurissaan, myös muokkaavat ja ovat osa sitä (Luhtakallio, 2016, s. 93). Samalla ne sekä rakentuvat toistensa varaan että toisiaan vasten (Paasonen, 2010, s. 41). Tämän kulttuurisidonnaisuuden vuoksi representaatioilla ei voida kuvata koko maailman totuutta, vaan sen sijaan niitä tulee tarkastella aina omassa kontekstissaan (Luhtakallio, 2016, s. 93). On kuitenkin huomioitava, etteivät representaatiot ole todellisuuden täydellinen peilikuva, sillä niihin sisältyy aina subjektiivista tulkintaa yksilön tarkastellessa niitä suhteessa omiin arvoihinsa ja tunnistamiinsa esityskonventioihin (Fairclough, 2003, s. 124; Hall, 2013a, s. xix; Paasonen, 2010, s. 42). Sen sijaan representaatiot heijastelevat yleisesti vallitsevia arvoja ja normeja (Paasonen, 2010, s. 41) ja voivat viestiä myös ääneen lausumattomia merkityksiä (Rinta-Pollari, 2024, s. 274), minkä vuoksi representaatioita voisi luonnehtia yhteisen mielen kuvaksi.

Sen lisäksi, että representaatiot näin heijastavat kontekstissaan vallitsevia normeja, esitykset samalla ylläpitävät käsityksiä sukupuolesta toisintamalla niitä aina uudelleen ja uudelleen (Paasonen, 2010, s. 41). Näin olemassa olevat sukupuolirepresentaatiot tuottavat tietynlaista ideologista järjestystä maailmaan ja osaltaan myös muovaavat yhteiskunnallisia arvoja ja ymmärryksiä (Paasonen, 2010, s. 41; Törrönen & Menard, 2024, s. 147). Samalla representaatioihin linkittyy myös valtaa, kun sukupuoltaan edustavat yksilöt ja heidän toimintansa kuvataan esityksissä tietyn tavoin (Törrönen & Menard, 2024, s. 147).

Siitä huolimatta, että representaatioissa voi paikoin havaita erilaisten historiallisten konventioiden ja jatkuvuuksien toistumista, on representaatioiden mahdollista myös uusintaa sukupuoleen liitettäviä käsityksiä ja merkityksiä (Luhtakallio, 2016, s. 92–93; Paasonen, 2010, s. 45–46). Tämä representaatioiden suhteellisen pysyvä, mutta kuitenkin muokkautuva luonne havainnollistuu esimerkiksi Dietha Kosterin (2020, s. 886–887) pitkittäistutkimuksessa, jossa hän tarkastelee viimeisen viiden vuosikymmenen aikana julkaistuja hollanti toisena kielenä -oppikirjoja sekä niiden tekstissä ja kuvituksessa esiintyviä sukupuolen representaatiota ammattien näkökulmasta.

Tekemänsä analyysin perusteella Koster (2020, s. 891) osoittaa, miten sekä vanhemmissa että uusimmissa hollanti toisena kielenä -oppikirjoissa miehisuus on etualalla, vaikkakin kuvituksessa esitetään tasapuolisesti sekä mies- että naishahmoja. Siitä huolimatta, että kuvissa mies- ja naissukupuolen edustajia esiintyy lähes yhtä paljon, poikkeavat näiden sukupuolten esitykset toisistaan. Oppikirjoissa miesrepresentaatio on naisrepresentaatiota monipuolisempi, sillä naiset esitetään stereotyyppisissä ”naisten ammateissa”, kun mieshahmot puolestaan esitetään monipuolisemmissa ammateissa (Koster, 2020, s. 889–890). Näin ollen sukupuolten tasapuolinen kuvaus jää pinnalliseksi, jolloin varsinainen representaatioiden välittämän kuva sukupuolesta ja siihen liitettävistä merkityksistä jää peittoon.

Lisäksi Kosterin tutkimissa hollanti toisena kielenä -oppikirjoissa naiseus näyttää jäävän myös kielellisesti taka-alalle, sillä kautta aineiston ammattinimikkeillä viitataan enemmän miehiin. On kuitenkin huomattava, että vaikka oppikirjojen sukupuolineutraaleilla ammattinimikkeillä on viitattu enemmän miehiin, on niillä alettu toistuvammin viitata myös naisiin 2010-luvun oppikirjoissa. Samalla myös sukupuolineutraalien ammattinimikkeiden käytön osuus oppikirjoissa on lisääntynyt. (Koster, 2020, s. 889–890.) Ajan kuluessa on siis tapahtunut muutosta, ja oppikirjojen tekijät ovat joko tietoisesti tai tiedostamatta korvanneet sukupuoleen sidottuja ammattinimikkeitä sukupuolineutraaleilla sanoilla. Itse sukupuolen representaatiot ovat kuitenkin pysyneet suhteellisen samanlaisina tarkastellun ajanjakson aikana, mikä osoittaa sukupuolen representaatioiden muutoksen hitautta ja syvään juurtunutta sukupuolikäsitystä, jota olen tarkastellut jo edellä luvussa 2.

Kosterin (2020) lisäksi sukupuolen representaatioita ja niiden muutosta oppikirjoissa ovat tarkastelleet esimerkiksi Aivelo, Neffling ja Karala (2024). Tutkimuksessaan he selvittävät, millaisia sukupuolirepresentaatioita vuosina 1999–2019 julkaistuissa suomalaisissa yläkoulun

ja lukion biologian oppikirjoissa on. Tekemänsä analyysin pohjalta he osoittavat, miten biologian oppikirjoista välittyvä sukupuolikäsitys on binäärinen, vaikkakin sukupuoliin liitettävät stereotyyppit ovat hälventyneet uusimmissa oppikirjoissa. Toisaalta samalla näissä uusimmissa oppikirjoissa sekä keskustelu sukupuolesta että esitykset sukupuolen moninaisuudesta ovat vähentyneet. (Aivelo ym., 2024, s. 299–300, 306.)

Kuten Kosterin (2020) sekä Aivelon ja kumppaneiden (2024) tutkimustuloksista voi havaita, representaatiot eivät ole luonteeltaan pysyviä, vaan muokkautuvia. Esitysten on siis mahdollista muokkautua samaan aikaan, kun sukupuolirepresentaatioissa näkyvät ajan saatossa kerrostuneet merkitykset ja käsitykset sukupuolesta (Paasonen, 2010, s. 45–46). Sukupuolirepresentaatiot paitsi heijastavat sukupuoleen liitettäviä jaettuja käsityksiä (Hall, 2013a, s. xviii–xix), on niiden mahdollista myös tuottaa uudenlaisia mielikuvia ja merkityksiä sukupuolesta (Paasonen, 2010, s. 40–41). Toisin sanoen sukupuolen kuvaston muuttuessa on mahdollista, että muutoksia tapahtuu myös sukupuoleen liitettävissä jaetuissa käsityksissä. Näin ollen Kosterin (2020) ja Aivelon sekä kumppaneiden (2024) osoittaman suhteellisen yksipuolisen sukupuolirepresentaation sijasta uudenlaiset, aiempaa monipuolisemmat sukupuolen esitykset voisivat laajentaa sukupuoleen liitettäviä käsityksiä.

3.2 Sukupuolen representaatio kuvaa yksilön paikkaa ja mahdollisuuksia

Jo ennen vuosituhanen vaihdetta havaittiin, miten länsimaissa sukupuolirepresentaatiot ovat pitkään esittäneet miehen naista arvokkaampana (Hall, 1999, s. 83). Edelleen 2000-luvulle tultaessa sukupuolta ovat leimanneet stereotyyppisen binääriset käsitykset, eivätkä toistuvat stereotyyppiset sukupuolirepresentaatiot ole hälventyneet tähänkään päivään mennessä (Morgenroth ym., 2021). Tämä länsimaissa vallitseva käsitys on havaittavissa myös alueen oppimateriaaleissa. Esimerkiksi Jehle, Groeneveld, Rozenberg ja Mesman (2024, s. 4) kartoittavat tutkimuksessaan sukupuolirepresentaatioita ja -stereotyyppioita eurooppalaisissa matematiikan ja kielen oppikirjoissa. Tutkittuaan sekä alankomaalaisia, saksalaisia, liettualaisia että romanialaisia 12–13-vuotiaille suunnattuja oppikirjoja Jehle ja kumppanit osoittavat, miten naishahmoja esiintyy oppikirjoissa vähemmän kuin mieshahmoja (2024, s. 4, 7), kun taas mieshahmojen esityksissä sukupuolistereotyyppien rajat ovat tiukemmat (s. 13–14).

Siitä huolimatta, että naishahmoille stereotyyppioista poikkeaminen on sallitumpaa kuin mieshahmoille, esitetään eurooppalaisissa oppikirjoissa sukupuoli kuitenkin edelleen perinteisesti erityisesti ammattien ja muiden sosiaalisten roolien osalta (Jehle ym., 2024, s. 14–15). Samankaltaisia havaintoja oppikirjojen sukupuolirepresentaatioiden stereotyyppisistä luonteesta on tehty muuallakin maailmassa (ks. Blumberg, 2008), ja myös suomalaisessa oppikirjatutkimuksessa (ks. Aivelo ym., 2024; Tainio & Teräs, 2010).

Oppikirjojen lisäksi myös uusimpien lasten kuvakirjojen on todettu toisintavan stereotyyppisiä sukupuolirepresentaatioita (Lindsay, 2023, s. 433). Jehlen ja kumppaneiden (2024, s. 13–14) tulosten tapaan Lindsayn (2023, s. 449, 452) tutkimus osoittaa, miten myös lastenkirjallisuudessa naishahmot ovat aliedustettuja, mutta heille on kuitenkin muita sallitumpaa luovia feminiinisten ja maskuliinisten piirteiden välillä. Sen vuoksi, että lastenkirjallisuus saattaa olla yksi merkittävimmistä tekijöistä lasten sukupuolikäsityksen rakentajana ja lasten siirtyessä kouluun kirjojen merkitys sosiaalisten normien välittäjänä kasvaa edelleen (Lindsay, 2023, s. 433; Sovič & Hus, 2015, s. 495–496), on huomionarvoista tarkastella myös sitä sukupuolirepresentaatioiden jatkumoa, jota lasten kuvakirjojen ja myöhemmin aapisen ja muiden oppikirjojen sukupuolesta tuottamat kuvat esittävät lapsille.

Vaikka lapset kohtaavat sukupuolen representaatiota kirjojen lisäksi muun muassa medioissa, korostuvat juuri kirjat ja niiden sukupuoleen liittämät merkitykset kasvatuksen ja opetuksen kontekstissa (Lewis ym., 2022, s. 45). Lisäksi kasvattajan tai opettajan läsnäolo voi viestiä lapselle, että kirjan välittämä kuva sukupuolesta on hyväksyttävä ja oikeanlainen, jolloin lapsi vahvistaa käsitystään sukupuolesta tukeutumalla näihin kuviin (Lewis & Frank, 2016; Xu & Tenenbaum, 2007, viitattu teoksessa Lewis ym., 2022, s. 45). Oppikirjojen sukupuolirepresentaatioiden ollessa stereotyyppisiä, kuten aiempi tutkimus osoittaa (Aivelo ym., 2024; Blumberg, 2008; Gouvias & Alexopoulos, 2018; Jehle ym., 2024; Tainio & Teräs, 2010), ovat lapsen mahdollisuudet sukupuolen ja itsensä tarkasteluun kuitenkin rajalliset. Toisin sanoen oppikirjoilla on mahdollisuus luoda muiden sukupuolen esitysten rinnalle tila, jossa lapsi voi tarkastella omaa identiteettiään ja potentiaaliaan toimijana aiempaa laajemmin niin erilaisissa rooleissa kuin ympäristöissään (Adukia ym., 2023, s. 2232; Sovič & Hus, 2015, s. 496).

Kuten edellä olen kuvannut, on huomionarvoista tarkastella, miten kapea- tai laaja-alaisia sukupuoleen liitettävät merkitykset oppikirjoissa ovat, sillä yksilöiden luokittelu sukupuolensa edustajiksi rakentuu juuri representaatioiden toisintaman kuvan varaan (Luhtakallio, 2016, s. 92). Toisin sanoen sukupuolirepresentaatiot kuvastavat yksilölle, millaisia mahdollisuuksia tällä on toimia yhteiskunnassa oman sukupuolensa edustajana ja millaiseen asemaan tämä asettuu suhteessa muihin (Aivelo ym., 2024, s. 297; Sovič & Hus, 2015, s. 496). Sukupuolirepresentaatiot myös ohjaavat tapoja suhtautua muihin ihmisiin sukupuolensa edustajana (Adukia ym., 2023, s. 2232; Paasonen, 2010, s. 45), joka osaltaan luo merkittävyyttä tarkastella juuri oppikirjojen sukupuolirepresentaatioita sen vuoksi, että oppikirjojen kohderyhmänä ovat kasvavat lapset ja nuoret, jotka vasta luovat käsityksiään maailmasta ja itsestään suhteessa siihen ja muihin ihmisiin (Aivelo ym., 2024, s. 297; Sovič & Hus, 2015, s. 496).

Vaikka sukupuolen representaatio tuotetaan aina tietynlaisten ehtojen alaisena, eivät sukupuolinormit kuitenkaan täysin sanele sitä, miten sukupuolta ja omaa identiteettiä voi esittää (Tuuva-Hongisto & Korjonen-Kuusipuro, 2024, s. 241). Oppikirjojen sisältämällä sukupuolirepresentaatioilla onkin stereotyyppisen kuvaston sijasta mahdollisuus avartaa sukupuoleen liitettäviä merkityksiä ja samalla laajentaa niitä esityksiä, joita lapsille ja nuorille sukupuolesta esitetään. Kuten Jehle ja kumppanit (2024, s. 1) totesivat: Kun oppikirjoissa sukupuolta representoidaan moninaisesti ja eri sukupuolen edustajia esitetään ”tasapuolisesti” erilaisissa rooleissa, tarjotaan jokaiselle yksilölle yhteneväiset mahdollisuudet. Samalla heitä tuetaan saavuttamaan koko potentiaalinsa ilman sukupuoleen sidottuja rajoitteita.

4 Oppikirja sukupuolen representaatioiden näyttämönä

Edellisissä luvuissa tarkastelin sekä sukupuolen käsitettä että sukupuolen representaatiota ja sen merkitystä yksilölle. Seuraavissa alaluvuissa lähestyn näitä sukupuolirepresentaatiota oppikirjojen kontekstissa. Samalla käsittelen aiempaa oppikirjoja koskevaa representaatiotutkimusta ja luon kehystä tarpeelle tarkastella erityisesti aapisen välittämiä esityksiä sukupuolesta.

4.1 Oppikirjan stereotyyppiset kuvat

Monipuoliset sukupuolen representaatiot oppikirjoissa tarjoavat jokaiselle lapselle kosketuspintaa ja tilaa nähdä oma potentiaalinsa ja mahdollisuutensa toimia yhteiskunnassa sukupuolensa edustajana, kuten jo edellä luvussa 3.2 totesin. Oppikirjojen merkitys sukupuolirepresentaatioiden näyttämönä on merkityksellinen sen vuoksi, että niiden kohderyhmää ovat kasvavat lapset ja nuoret. Heidän identiteettityönsä on vielä keskeneräistä ja he peilaavat itseään myös näihin oppikirjojen välittämiin kuviin sukupuolesta. (Aivelo ym., 2024, s. 297.) Lapset löytävätkin itselleen oppikirjoista ja niiden kuvituksesta roolimalleja, joiden avulla he muodostavat kuvaa itsestään yhteiskunnan jäsenenä (Sovič & Hus, 2015, s. 495). Onkin tärkeää tarkastella, millaista kuvaa sukupuolesta nämä kasvatuksellisen tavoitteen sisältävät oppikirjakuvat välittävät lapsille ja ylläpitävätkö ne samankaltaisia käsityksiä sukupuolesta, kuin esimerkiksi lasten muualla arkielämässä kohtaama viihdeteollisuus toistaa. Lastenohjelmien ja muun lapsille suunnatun viihdekuvaston on näet todettu toisintavan yksipuolisia esityksiä sukupuolesta (ks. Götz & Lemish, 2012).

Tällä hetkellä eurooppalaiset matematiikan ja kielen oppikirjat eivät heijasta todellisia yhteiskunnassa vallitsevia sukupuolirooleja, vaan sen sijaan ne välittävät stereotyyppisiin perustuvia käsityksiä sukupuolesta (Jehle ym., 2024, s. 15). Toisin sanoen se, millaisen kuvan lapsi muodostaa sukupuolestaan ja omasta asemastaan yhteiskunnassa näyttää perustuvan osaltaan näihin oppikirjojen stereotyyppisiin esityksiin sukupuolesta (Jehle ym., 2024, s. 15; Ullah ym., 2014, s. 138). Oppikirjojen onkin todettu välittävän stereotyyppisiin perustuvia sukupuolirepresentaatioita niin kotimassa kuin muualla maailmassa (Aivelo ym., 2024, s. 309; Jehle ym., 2024, s. 7, Tainio, 2012, s. 212).

Suomalaisen perusopetuksen yhtenä keskeisenä tehtävänä on edistää sukupuolten tasa-arvoa (POPS, 2014, s. 18). Tätä tehtävää tulisi myös opetuksessa käytettävien oppikirjojen ja niiden välittämien sukupuolirepresentaatioiden toteuttaa, mihin Opetushallitus (2011) on ohjannut oppimateriaalin tekijöitä jo yli kymmenen vuotta sitten. Oppikirjojen merkitys sukupuoleen liittyvien käsitysten välittäjänä ja rakentajana nousikin tarkastelun kohteeksi kasvatuksen ja opetuksen kentällä jo ennen nykyisen opetussuunnitelman voimaan astumista, kun Tainio ja Teräs (2010) tekivät Opetushallitukselle selvityksen perusopetuksen oppimateriaalien sukupuolijäsennyksestä. He tarkastelivat selvityksessään sekä matematiikan, oppilaanohjauksen että äidinkielen ja kirjallisuuden oppimateriaaleja 3., 6. ja 9. luokalla. Tekemänsä analyysin perusteella Tainio ja Teräs osoittavat, että maskuliinisia hahmoja on kuvattu oppimateriaaleissa kauttaaltaan enemmän kuin muita hahmoja. Esimerkiksi äidinkielen ja kirjallisuuden oppimateriaaleissa maskuliinisten hahmojen osuus kuvituksessa oli 58–65 %. Myös yli puolet sukupuolittavista sanoista viittasivat maskuliinisiin hahmoihin. Nämä erot sukupuolen esityksissä olivat systemaattisia, sillä maskuliinisuus ja maskuliiniset hahmot olivat muita enemmän esillä kaikissa tarkastelluissa oppimateriaaleissa. (Tainio & Teräs, 2010, s. 5–7, 94.)

Myöhemmässä tutkimuksessaan Tainio (2012) tarkastelee lähemmin sukupuolirepresentaatiota peruskoulun äidinkielen ja kirjallisuuden oppikirjoissa, joita hänellä on analysoitavana kolmekymmentä vuosiluokilta 3, 6 ja 9. Tulokset osoittavat, että sukupuolijakauma noudattaa aiemman tutkimuksen linjoja, sillä oppikirjojen kuvituksessa maskuliinisia hahmoja on yli puolet, kun taas naishahmot ja muunsukupuoliset hahmot jäävät taka-alalle. Myös teksteissä maskuliinisia viittauksia on yli puolet. Lisäksi Tainion analyysi osoittaa näiden oppikirjojen toisintavan sukupuolittuneita käytänteitä ja stereotyyppioita. (2012, s. 200–204, 208, 212.)

Samankaltaisia tuloksia siitä, miten pääsääntöisesti naishahmoja esiintyy vähemmän sekä oppikirjojen leipätekstissä että kuvituksessa, on esitetty myös muussa tutkimuksessa (ks. Ullah ym., 2014, s. 135). Toisaalta aiemmassa tutkimuksessa on todettu myös, miten eri sukupuolen edustajien esitysten välillä ei välttämättä ole määrällisiä eroja, mutta siitä huolimatta sukupuolen kuvaus oppikirjoissa on edelleen epätasapainossa miehisyiden kuvauksen noustessa etualalle (Koster, 2020, s. 891). Lisäksi on todettu, että mieshahmot esitetään oppikirjoissa aktiivisempina, kun taas naishahmot asetetaan hiljaisempaan ja sosiaalisesti hyväksyttävämpään asemaan (Sovič & Hus, 2015, s. 495).

Viimeisten vuosien aikana ymmärrys sukupuolen moninaisuudesta on kehittynyt (Aivelo ym., 2024, s. 297). Vielä tutkimuksessa ei ole havaittu, että muuttuneet käsitykset sukupuolesta olisivat asettuneet oppikirjoihin, vaan sen sijaan oppikirjat edelleen toisintavat stereotyyppistä kuvaa sukupuolesta (Aivelo ym., 2024, s. 15; Sovič & Hus, 2015, s. 495, Tainio, 2012, s. 212). Sukupuolen moninaisuuden ja monipuolisten sukupuolirepresentaatioiden tulisi kuitenkin näkyä oppikirjoissa, sillä koulujärjestelmällä ja oppimateriaaleilla osana sitä on tärkeä asema tiedon edistäjänä (Aivelo ym., 2024, s. 297). Myös opetussuunnitelma ohjaa lisäämään tietoisuutta ja ymmärrystä sukupuolen moninaisuudesta (POPS, 2014, s. 18), eivätkä opetuksessa käytettyjen oppikirjojen välittämät stereotyyppiset kuvat sukupuolesta ole näyttäneet täyttävän tätä tavoitetta. Huomionarvoista on myös se, että sukupuoleen liitetään merkityksiä myös silloin, kun valitaan, millaisia asioita sisällytetään ja toisaalta jätetään sisällyttämättä mukaan oppikirjoihin (Ullah ym., 2014, s. 138). Joitakin muutoksia oppikirjojen sukupuolirepresentaatioissa on kuitenkin havaittu tapahtuneen (Koster, 2020, s. 889–890), minkä vuoksi on tärkeää tarkastella uudelleen myös uusimpien oppikirjojen välittämiä käsityksiä sukupuolesta.

Oppikirjojen kuvituksen ja niiden sukupuolirepresentaatioiden tarkastelu on erityisen tärkeää alemmilla luokilla, joissa lapset nojaavat oppiessaan erityisen paljon kuvituksen tarjoamaan informaatioon (Sovič & Hus, 2015, s. 495). Tämän vuoksi seuraavaksi tarkastellaan lähemmin aapista, sillä oppikirjana se on enemmän kuva- kuin tekstipainotteinen ja samalla myös yksi keskeisimmistä sukupuolirepresentaatioiden näyttämöistä lasten elämässä.

4.2 Aapisen näkökulmia sukupuolen representaatioon

Aapista käytetään opetuksessa ja sitä hyödynnetään monenlaisin tavoin lukemaan oppimisessa ja opettamisessa (ks. Lerkkanen, 2017). Muista oppikirjoista aapisen erottaa sen tarinamaailma, joka hahmoineen muistuttaa satukirjaa. Lapsi voikin uppoutua aapiseen ja sen hahmoihin samalla tavalla kuin lastenkirjallisuuden teokseen. Tällöin lapsi voi tuntea emotionaalista yhteyttä hahmoon ja hahmosta voi myös muodostua lapselle merkityksellinen (Parsons, 2013, s. 1–2). Kun lapsi uppoutuu tarinamaailmaan, hän voi kuvitella itsensä osaksi tarinaa ja osallistua tapahtumiin joko tarkkailijana tai aktiivisena osapuolena. Hän voi myös kokea sulautuvansa osaksi tarinan hahmoa, jolloin lapsesta ja hahmosta tulee ikään kuin yksi. (Parsons, 2013, s. 13.) Ensimmäistä luokkaa käyvä lapsi luo tätä suhdettaan aapishahmoihin läpi kouluvuoden, jolloin lapsi voi myös ottaa hahmon osaksi itseään ja näin kantaa aapishahmoa mukanaan vielä aikuisuudessakin.

Ensimmäistä luokkaa käyvä lapsi viettää aapisen parissa määrällisesti paljon aikaa, sillä valtioneuvosto on määritellyt alkuopetuksen eli vuosiluokkien 1–2 suomen kielen ja kirjallisuuden vuosiviikkotunteiksi yhteensä 15. Se on huomattavasti enemmän kuin muissa oppiaineissa: esimerkiksi toiseksi eniten vuosiviikkotunteja on matematiikassa, jossa niitä on seitsemän, kun taas kuvataiteessa vuosiviikkotunteja on kaksi. (Perusopetusasetus 286/2024.) Lisäksi aapinen ja sen henkilöhahmot kulkevat usein oppilaan mukana koko alkuopetuksen ajan, sillä useat kustantajat tarjoavat toisen luokan suomen kielen ja kirjallisuuden opetukseen oppimateriaaleja, joissa lukukirjat jatkavat aapisen tarinaa edelleen (ks. Edukustannus; Otava Oppiminen, a; SanomaPro). Toisin sanoen aapinen ja sen hahmot muodostuvat lapselle läheisiksi ensimmäisten kouluvuosien aikana, kun aapinen on mukana lähes jokaisessa koulupäivässä.

Sen lisäksi, että aapinen hahmoineen koskettaa yksittäistä lasta, on sillä myös kulttuurista merkitystä, sillä aapisen historiallinen tausta ulottuu pitkälle ja koskettaa näin useampaa sukupolvea. Läpi historian aapisen tehtävänä on ollut paitsi lukutaidon opettaminen, myös kansan sivistäminen. Näin ollen aapinen on aina heijastanut aikansa arvoja ja aatteita, jotka ovat välittyneet lukijalle sekä kuvin että tekstein. (Lerkkanen, 2017, s. 17.) Toisin sanoen myös aapisen kuvitukseen on jo pitkään kytkeytynyt kasvatuksellinen tavoite. Tämän vuoksi on tärkeää tarkastella aapiskuvituksen sukupuolirepresentaatioita ja niiden välittämiä viestejä ja samalla pohtia, millaisia muutoksia sukupuolikäsityksen murros on tuonut aapiseen.

Vuosisatojen aikana aapinen on kehittynyt sekä erilaisten yhteiskunnallisten muutosten että uudistuneiden oppimiskäsitysten myötä (Lerkkanen, 2017, s. 32). Nykyään aapisen takana on usein laaja moniammatillinen ryhmä ja sen laadinnassa hyödynnetään enenevässä määrin tutkimustietoa (Lerkkanen, 2017, s. 33, 35; Tainio & Karvonen, 2015, s. 126). Toisaalta on huomioitava, että aapinen on muiden oppikirjojen tapaan kaupallinen tuote eikä julkaistuja oppikirjoja tai niiden sisältöjä nykyään enää valvota. Vastuu oppikirjojen sisällöstä ja niiden tavoitteellisesta käytöstä opetuksessa on sekä kustantamoilla että ensisijaisesti opetuksen toteuttajilla. (Pudas, 2013. s. 4–5.)

Aapista on aiemmassa tutkimuksessa lähestytty lähinnä lukutaidon sekä lukemaan oppimisen ja opettamisen näkökulmista sekä historiallisesta viitekehyksestä käsin. Myös oppimateriaaleja kokoavasti tarkastelevissa julkaisuissa aapista on tarkasteltu pääosin historiallisessa kontekstissa. (ks. Hyyrö, 2006; Lerkkanen, 2017.) Erityisesti pro gradu -tutkielmissa aapinen on ollut suosittu tutkimusaihe. Viime aikoina aapista

käsittelevissä opinnäytteissä on tarkasteltu esimerkiksi aapisen välittämää arvomaailmaa (Hiltunen, 2024) ja monikulttuurisuuden (Majaneva & Muukka, 2023) sekä sukupuolen teemoja. Sukupuolta pro gradu -tutkielmissa on tarkasteltu lähinnä sukupuolistereotyyppien näkökulmista. Tehty tutkimus on lisäksi kohdistunut vanhempaan aineistoon. (ks. Lähdemäki & Tuomi, 2023.)

Aapistutkimus on tähän mennessä keskittynyt pitkälti aapisen historian ja kehittymisen ympärille, minkä vuoksi on tärkeää tarkastella myös uusimpia opetuskäyttöön tarjottavia aapisia ja niiden tulevaisuuden luomia suuntauksia. Lisäksi uusimpien aapisten sukupuolirepresentaatioita tarkastelemalla saadaan ajankohtaista tietoa siitä, millaisia esityksiä ne tosiasiallisesti välittävät lapsille ja millainen niiden takana oleva kasvatuksellinen viesti sukupuolesta ja sen moninaisuudesta lopulta on.

5 Tutkimusongelmat

Aiempi tutkimus on osoittanut oppikirjojen välittävän stereotyyppisen binäärisiä käsityksiä sukupuolesta ja sen edustajista (ks. esim. Aivelo ym., 2024, s. 15; Sovič & Hus, 2015, s. 495, Tainio, 2012, s. 212). Tutkielmani tavoitteena on kuvata, millaisena sukupuoli representoidaan uusimpien suomen kielen aapisten kuvituksissa, eli millaisia merkityksiä ja ominaisuuksia sukupuoleen liitetään näissä lapsille suunnatuissa aapiskuvissa. Samalla pyrkimyksenäni on kuvata, miten sukupuolittuneisuus ja sukupuolen moninaisuus piirtyvät näkyviin näissä 2020-luvun aapisten kuvituksissa.

Lähestyn tutkimusongelmiani kahden kysymyksen avulla, joista ensimmäinen erittelee sukupuoleen liitettäviä ominaisuuksia ja merkityksiä ja mahdollistaa näin myös sukupuolittuneisuuden tarkastelun aapisten kuvituksissa. Jälkimmäinen kysymys puolestaan selvittää sukupuolen edustumia ja sukupuolen moninaisuuden ilmentymistä aapisten päähenkilöiden ja sivuhenkilöiden kategorioissa. Asetin tutkimusongelmani seuraavanlaisiin kysymysmuotoihin:

1. *Miten sukupuoli ja sitä määrittävät ominaisuudet kuvataan aapisten kuvituksissa?*
2. *Millä tavoin aapisten päähenkilöt ja sivuhenkilöt representoivat sukupuolta aapisten kuvituksissa?*

6 Menetelmä

Tutkielmani sijoittuu laadullisen tutkimuksen perinteeseen. Toteutin tutkielmani teoriaohjaavana sisällönanalyysinä (Tuomi & Sarajärvi, 2018, s. 133), jotta lopullisessa aapisten sukupuolirepresentaatioiden kuvauksessa keskustelisivat yhdessä sekä aiempi teoria että kuvien tarjoama lisäinformaatio. Eheän kokonaiskuvan muodostamisen lisäksi teoriaohjaava sisällönanalyysi mahdollisti myös sukupuoleen liitettävien yksittäisten ominaisuuksien erittelyn ja niiden luomien merkityksien tarkastelun. Lisäksi syvensin teoriaohjaavaa sisällönanalyysiani narratiivisella lähestymistavalla (Hyvärinen, 2021), kun tarkastelin aapisten päähenkilöiden representoimaa sukupuolta.

Seuraavissa alaluvuissa avaan tarkemmin sekä tutkimusaineistoa että valitsemani tutkimusmenetelmää ja analyysin toteutusta. Toteutuksen tarkalla kuvailulla pyrin vahvistamaan myös tutkielmani toistettavuutta. Samalla pohdin tekemiäni valintoja tutkielman luotettavuuden kannalta.

6.1 Tutkimusaineisto

Tarkastelen tutkielmassani sukupuolen representaatioita uusimpien aapisten kuvituksissa, sillä tavoitteena oli tuottaa mahdollisimman ajankohtaista tieteellistä tietoa ja luoda katsaus aapisissa vallitsevien sukupuolirepresentaatioiden nykytilaan. Valitsemani aapiset olivat Satuovien aapinen, Tarinoiden aapinen ja Ystävien aapinen (ks. Taulukko 1), joiden kuvitus toimi tutkimusaineistonani. Jokainen näistä aapisista on suunniteltu vastaamaan nykyisen opetussuunnitelman ensimmäisen luokan suomen kielen ja kirjallisuuden sisältöihin ja tavoitteisiin.

Sekä Satuovien aapinen, Tarinoiden aapinen että Ystävien aapinen rakentuvat jokainen samaan tapaan yhden tarinan ympärille, joka etenee kouluvuoden tahtiin. Näin ollen myös samat henkilöhahmot esiintyvät kuvituksessa päähenkilöinä läpi aapisen. Kaikki päähenkilöt myös esitellään kunkin aapisen ensimmäisillä sivuilla. Kuvituksessa esiintyy myös satunnaisia sivuhenkilöitä, jotka etenevä tarina tuo mukaan aapiskirjan sivuille. Lisäksi kaikki kolme aapista rytmittyvät rakenteellisesti kirjainosioiden ympärille, joiden tavoitteena on aina yhden kirjain-äänteen opettelu. Näiden kirjainosioiden keskiössä ovat isot koko aukeaman kokoiset kuvat, jotka sekä kuvittavat tarinaa että sisällöllään edistävät kirjain-äänteen oppimista. Tämän ison kuvan lisäksi kuhunkin kirjainosioon liittyy myös pienempiä kuvituskuvia sekä erilaisia tavu- ja lukemisharjoituksia ja muita oppimistehtäviä.

Taulukko 1*Tarkastellut oppikirjat*

Nimi	Sivumäärä	Kustantaja	Julkaisuvuosi	Painos	Tarkastellut kuvat
Satuovien aapinen (myöh. SA)	187	Edukustannus	2023	1.	105
Tarinoiden aapinen (myöh. TA)	199	Otava	2020	1.–2.	135
Ystävien aapinen (myöh. YA)	169	Sanoma Pro	2019	1.	116

Satuovien aapinen (2023) on tutkielmassa käyttämistäni aapisista viimeisimpänä julkaistu. Sen tarinassa on neljä koululaispäähenkilöä nimeltään Alli, Luka, Sofia ja Tuisku. Näiden päähenkilöiden lisäksi Satuovien aapisen sivuilla on tiiviisti mukana myös kaksi muuta eläimeksi tai mielikuvitusolennoksi luokiteltavaa hahmoa: Lilli ja Tomero. Tarinoiden aapisessa (2020) on puolestaan neljä päähenkilöä: lapsihahmot Pippuri, Kaiko ja Lumo sekä mielikuvitusolento Mumu. Satuovien aapisesta ja Tarinoiden aapisesta poiketen Ystävien aapisessa (2019) ei ole lainkaan ihmishahmoja, vaan kaikki henkilöahmot ovat inhimillistettyjä eläimiä tai mielikuvitusolentoja. Ystävien aapisen päähenkilöitä ovat Ulla-ilves, Aamos-hirvi, Papu-hiiri ja heidän ystävänsä Kruu-kurki, Nekku-siili, majava nimeltään Jokinen ja Posteljooni-lintu.

Satuovien aapisen sain maksutta käyttöni kustantamolta, kun taas Tarinoiden aapisen ja Ystävien aapisen sain lainaan kirjastopalveluista. Huomionarvoista tutkielman luotettavuuden kannalta kuitenkin on, etten saanut kustantamoilta rahoitusta tai muita etuuksia tutkielman laatimiseen. Minulla ei myöskään ole yhteyksiä kustantamoihin tai aapisten tekijöihin, mikä voisi vaarantaa tutkielman objektiivisuutta. Rajasin aineiston kolmen suurimman kustantajan tarjoaman uusimman aapisen kuvitukseen, jotta minun oli mahdollista analysoida tutkimusaineistoa mahdollisimman yksityiskohtaisesti.

Kuten jo edellä totesin, tutkin ainoastaan painettujen aapiskirjojen kuvitusta, sillä tekemäni tarkastelun perusteella aapisten digitaalisissa oppisisällöissä käytetty kuvitus toistuu lähes samanlaisena kuin itse kirjoissa. Näin ollen digitaalisten oppisisältöjen kuvitukset eivät olisi tuoneet lisäarvoa tutkimusaineistolle ja sitä kautta tutkielmalle. Tutkielman ulkopuolelle jäivät myös aapista täydentävät harjoitus- ja tehtäväkirjat, sillä niiden kuvitus ei olisi tarjonnut

riittävästi tutkimusaineistoa sukupuolirepresentaatioista. Lisäksi rajasin tutkielman ulkopuolelle opettajan oppaat, sillä kiinnostus oli nimenomaan lapsien kohtaamassa kuvituksessa. Jäljitelläkseen juuri näitä lapsien kuvituksessa kohtaamia sukupuolirepresentaatioita, otin sukupuolen representaatioiden tarkastelussa kuvien lisäksi huomioon myös niiden välittömässä läheisyydessä sijainneet kuvatekstit tai muut kuvia täydentäneet lyhyet tekstikatkelmat, jotka osoittivat tai tarkensivat henkilöhahmojen sukupuolitettuja nimiä tai rooleja, kuten esimerkiksi nimitys äiti.

Mukana eivät olleet kaikki aapisen sisältämät kuvat, vaan aineistoni koostui aapisen kirjainosiin liittyvistä koko sivun tai aukeaman kokoisista kuvista ja näiden osioiden pienemmistä kuvituskuvista, joissa oli mukana ainakin yksi hahmo. Lähes jokaisessa aineistoon mukaan otetussa kuvassa esiintyi useampi hahmo. Tutkimusaineiston ulkopuolelle jäivät tavukorttien pienet kuvat. Näissä kuvissa oli mukana joitakin yksittäisiä kasvokuvia henkilöahmosta tai jokin verbiä ilmaiseva kuva, jossa esiintyi hahmo. Kuvat eivät olisi kuitenkaan antaneet lisäarvoa tutkielmalle, koska niiden tarjoama informaatio olisi ollut huomattavasti suppeampaa kuin muiden kuvien, sillä tavukorttikuvat ja niissä esiintyvät hahmot olivat niin ikään aapisen muusta kontekstista ja hahmoista irrallisia.

6.2 Tutkimusmenetelmä

Laadullisella sisällönanalyysillä on mahdollista tarkastella kuva-aineistoa ja siitä löytyviä esityksiä eli representaatioita (Vuori, 2021). Koska tutkielmani tavoitteena oli selvittää, miten sukupuoli ja sitä määrittelevät ominaisuudet kuvataan aapisten kuvituksissa, valitsin tutkimusmenetelmäksi teoriaohjaavan sisällönanalyysin. Juuri teoriaohjaavalla sisällönanalyysillä oli mielekkäintä jäsentää kuva-aineistoa ja näin kartoittaa, millaisilla erilaisilla asioilla on mahdollista kuvata moniulotteista sukupuolen ilmiötä (Tuomi & Sarajärvi, 2018, s. 122; Vuori, 2021). Sukupuolen käsitteen monisäikeisyyden vuoksi hyödynsin myös aiempaa tutkimuskirjallisuutta monipuolisesti kootessani menetelmäni ohjaavaa teoriaa sen sijaan, että olisin esimerkiksi teoreettiselle sisällönanalyysille tyypilliseen tapaan käyttänyt analyysin pohjalla vain yhtä tiettyä teoriaa tai menetelmää (Vuori, 2021).

Valitsin tutkimusmenetelmäksi teoriaohjaavan sisällönanalyysin myös sen vuoksi, että pelkkien sukupuoleen liitettävien ominaisuuksien ja merkityksien erottelun sijasta pystyin sen avulla kokoamaan myös sanallisen ja selkeän kuvauksen siitä, millaisia sukupuolen representaatiota nykyaapisien kuvituksissa on. (vrt. Tuomi & Sarajärvi, 2018, s. 118–122.)

Sisällönanalyysillä tuottamalla kuvauksella minun oli myös mahdollista tarkastella yksittäisiä sukupuolirepresentaatioita laajempia kokonaisuuksia (ks. Seppänen, 2005, s. 144) ja luonnehtia sukupuolen moninaisuutta uusimmissa käytössä olevissa aapisissa.

Tutkimusmenetelmän valintaani perusteli myös se, miten käsitys sukupuolesta nojaa normeihin ja sisältää jo itsessään subjektiivisia ja osin tiedostamattomia tulkintoja (Juvonen, 2016, s. 45; Latva, 2024, s. 23). Teoriaohjaavan sisällönanalyysin avulla minulla oli mahdollisuus pyrkiä kohti systemaattista ja objektiivista analyysia, jossa sukupuolta oli mahdollista jäsenellä jo tiedetyn tiedon perusteella ilman, että tukeutuisin ainoastaan omiin kokemuksiini ja automaattisesti tehtyihin sekä heikosti perusteltuihin tulkintoihin (ks. Seppänen & Väliverronen, 2024, s. 258–259). Analyysissa jäi kuitenkin tilaa myös kuvituksesta esiin nousseille sukupuolta jäsentäville ominaisuuksille ja merkityksille, jotka olisivat pelkkään teoriaan nojatessa voineet jäädä kokonaan aineiston ulkopuolelle (Tuomi & Sarajärvi, 2018, s. 117, 133–135).

Teoriaohjaavan sisällönanalyysin lisäksi hyödynsin myös narratiivista lähestymistapaa (Hyvärinen, 2021), jotta pystyin kokoamaan kuvauksen päähenkilöiden sukupuolen representaatioista useamman aapiskuvan pohjalta ja näin vastaamaan tarkemmin toiseen tutkimusongelmaani. Koska päähenkilöiden identiteetti ja sitä myöten myös heidän representoimansa sukupuoli rakentuvat juuri narratiivisuudella eli tarinallisuudella (Puusa ym., 2020, s. 217), täytyi päähenkilöiden representoimasta sukupuolesta tekemäni tulkinnat perustaa juuri kuvaesitysten välille rakentuvasta tarinasta. Narratiivisella lähestymistavalla minun oli mahdollista tarkastella myös päähenkilöiden toiminnan merkitystä keskeisimpien tapahtumien kulun kannalta (Puusa ym., 2020, s. 224). Näin pystyin esimerkiksi kuvaamaan, miten aktiivinen tai passiivinen toimija kukin aapisen päähenkilöistä oli kaiken kaikkiaan.

Narratiivinen lähestymistapa oli mielekäs valinta teoriaohjaavan sisällönanalyysin rinnalle, sillä sen avulla minun oli mahdollista syventää päähenkilöiden representoimasta sukupuolesta tekemiäni tulkintoja. Narratiivisuus istuu sukupuolen representaatioiden tutkimiseen myös sen vuoksi, että se korostaa kertomusten sidonnaisuutta ympäröivään todellisuuteen (Hyvärinen, 2021; Puusa ym., 2020, s. 217). Ennen kaikkea narratiivinen lähestymistapa kuitenkin mahdollisti tiiviin kuvauksen muodostamisen useamman kuvaesityksen pohjalta, jotta pyysin kuvaamaan sukupuolta päähenkilöiden representoimana.

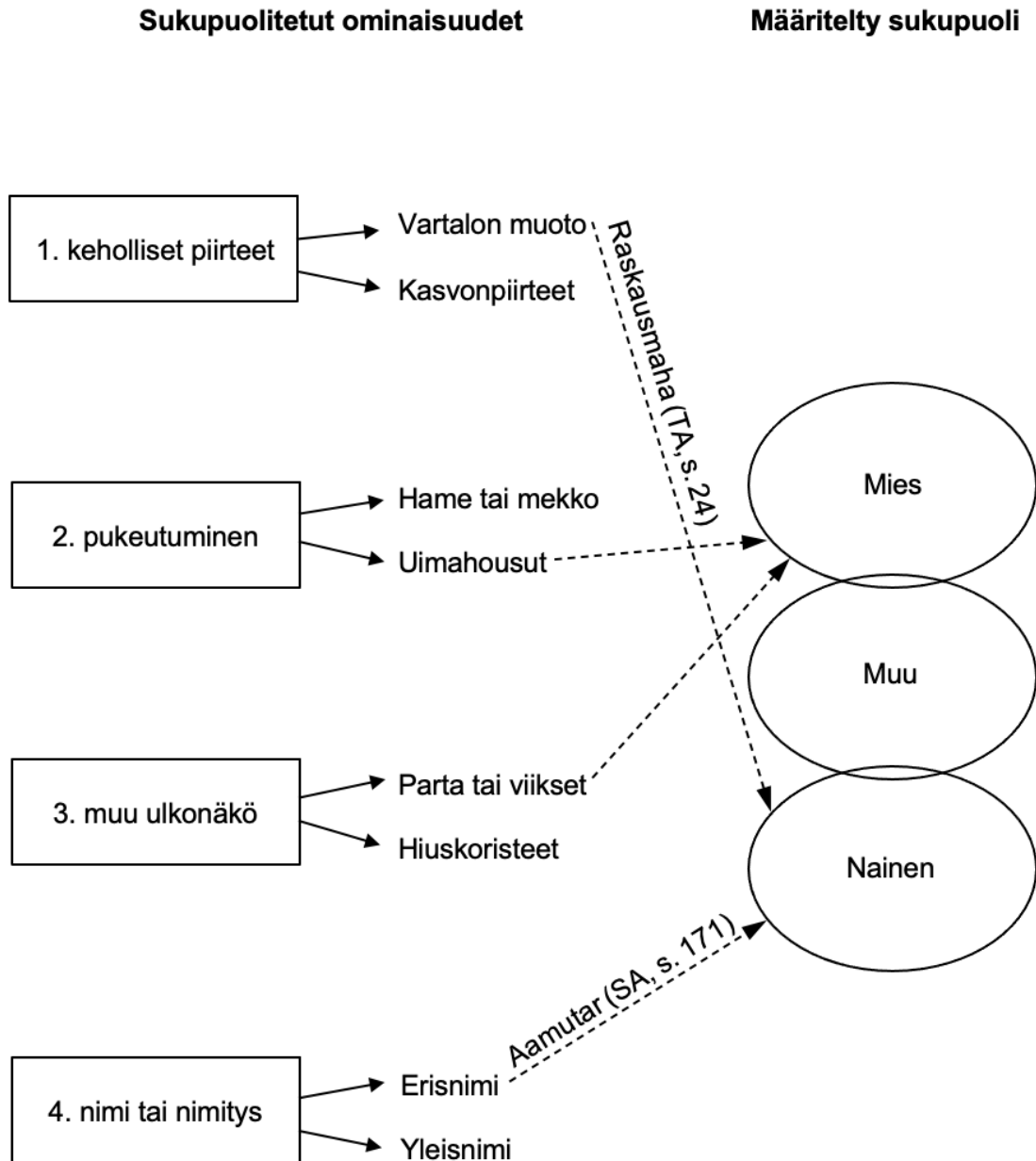
6.3 Tutkielman toteutus

Ennen varsinaista sisällönanalyysia perehdyin tutkimusaineistoon silmäilemällä tutkielmaan mukaan valitsemiani aapisia ja niiden kuvituksia. Lisäksi muodostin teoreettisen viitekehysten pohjalta kuvion (ks. Kuvio 1), jonka avulla pystyin luokittelemaan aapiskuvien hahmot sukupuolensa mukaan aina yhteen kategoriaan kuuluvaksi. Päädyin rajaamaan nämä sukupuolen kategoriat kolmeen (*mies*, *muu*, *nainen*), jotta aineisto pysyi hallittavana ja raportointi selkeänä. Lisäksi kolmen sukupuolen kategoria mukailee sekä vallitsevaa binääristä sukupuolikäsitystä, että lisääntyvää ymmärrystä sukupuolen kategorioiden joustavuudesta (Latva, 2024, s. 23; Leppälahti, 2024, s. 246), mikä mahdollisti aapisen tarkastelun omassa kontekstistaan.

Aloitin hahmojen sukupuolen määrittelyä ohjaavan kuvion 1 laatimisen muodostamalla ensin sukupuolen kolme kategoriaa. Kategoriat *mies* ja *nainen* kuvaavat niitä hahmoja, joiden kantamat ominaisuudet luokitellaan yhteiskunnassa joko mies- tai naissukupuoleen kuuluviksi. Tällaisiksi sukupuolitetuiksi ulkoisiksi vihjeiksi määrittelin Juvosta (2016) ja Latvaa (2024) mukaillen kolme yläluokkaa: 1) keholliset piirteet, kuten vartalon muoto, 2) pukeutuminen, kuten hameen käyttö ja 3) muu ulkonäkö, kuten parta tai hiusmalli. Kolmas sukupuolen kategoria *muu* puolestaan kuvaa niitä hahmoja, jotka eivät ominaisuuksiensa perusteella ole luokiteltavissa suoraviivaisesti joko mies- tai naissukupuoleen. Kuvasta löydettävien sukupuolta määrittelevien ominaisuuksien lisäksi huomioin myös hahmon sukupuolta täsmentävät tekstit, josta muodostui neljäs yläluokka 4) sukupuolitettu nimi tai nimitys. Samankaltaista luokittelua ulkoisten ominaisuuksien ja nimen perusteella on käyttänyt myös esimerkiksi Lindsay (2023) tarkastellessaan sukupuolen representaatioita lasten kuvakirjoissa.

Kuvio 1

Hahmon sukupuolen määrittely

Huom. Yläluokat 1–4 ja sukupuolen kolme kategoriata on muodostettu seuraavia mukailien: Juvonen (2016); Latva (2024); Leppälahti (2024); Lindsay (2023). Alaluokat puolestaan on muodostettu aineistolähtöisesti analyysin aikana. Selkeyden vuoksi vain osa alaluokista on havainnollistettu tässä kuviossa. Katkoviivalla on esitetty joitakin esimerkkejä yksittäisistä sukupuolitetuista piirteistä.

Hahmon sukupuolen määrittelyyn luomani Kuvio 1 täsmentyi alaluokkien osalta vielä aineistosta esiin nousseilla huomioilla. Esimerkiksi hahmolla kuvattu raskaumaha toi uuden alaluokan naissukupuolta määrittelevään keholliseen piirteeseen. Käyttämälleni teoriaohjaavalle sisällönanalyysille onkin tyypillistä, että yläluokat kootaan aiemman tutkimuksen pohjalta, kun taas niitä tarkentavat alaluokat muodostuvat aineistolähtöisesti analyysin aikana (Tuomi & Sarajärvi, 2018, s. 133). Toisin sanoen alaluokat muodostuivat kuvista tehdyistä havainnoista siten, että ne nojaavat jo ennalta tiedettyyn. Määrittelin esimerkiksi aapiskuvasta esiin nousseet hiusspannat tai vaatetuksen runsaan kuvioinnin naissukupuolen liitettäväksi ominaisuudeksi, sillä koristeellisuuden katsotaan ilmentävän naissukupuolta. Inhimillistettyjä eläinhahmoja tai mielikuvitushahmoja tarkastellessani huomioni kiinnittyi puolestaan vaatteettomuuteen, joka näissä tapauksissa liitetään usein miessukupuoleen kuuluvaksi. (Hacin-Beyazoglu ym., 2024, s. 97.)

Sisällönanalyysin ensimmäisessä vaiheessa kävin vuorollaan lävitse jokaisen aapisen kuvineen ja kirjasin ylös tutkimusaineistoon sisällyttämäni kuvat. Jokaisen kuvan kohdalla tarkastelin siinä esiintyviä hahmoja yksitellen luomani koodausrunгон (ks. Taulukko 2) avulla. Tarkasteluni ulkopuolelle jäivät kuitenkin sellaiset isot ryhmät tai massat, joiden joukosta ei voinut erottaa yksittäisiä hahmoja. Lisäksi aineiston ulkopuolelle sulkeutuivat sellaiset eläinhahmot, joilla ei ollut inhimillistä piirteitä tai jotka eivät osallistuneet ihmiselle tyypilliseen toimintaan. Useimmiten tällaiset eläinhahmot olivat esimerkiksi kuvan taivaanrannassa lentäviä lintuja, jotka näin ollen toteuttivat lajityypillistä käyttäytymistään.

Jokaisesta hahmosta koodasin näkyviin sukupuolen ja sitä perustelevat tekijät lyhyitä koodausmerkintöjä apuna käyttäen. Lisäksi kirjasin näkyviin kuvan kontekstin ja hahmon roolin kuvan toiminnassa, sillä aiempi tutkimus on osoittanut sosiaalisen ympäristön olevan tärkeä tekijä, kun sukupuolta määritellään kuvasta (Hacin-Beyazoglu ym., 2024, s. 96). Kontekstin sekä hahmolle määrittelemäni sukupuolen ja roolin lisäksi koodasin näkyviin myös hahmon sijainnin kuvassa. Sijainti täsmensi hahmon osallistumista kuvan toimintaan osoittamalla konkreettisesti, onko hahmo toiminnan keskuksessa vai sen ulkopuolella. Näin pystyin konteksti huomioiden täsmentämään koodausrunkoon hahmon roolin joko aktiiviseksi tai passiiviseksi osallistumiseksi toimintaan.

Taulukko 2*Koodausrunko*

	Määritelty sukupuoli	Rooli toiminnassa	Sijainti kuvassa	Konteksti
SA, sivu 34	Nainen - Purppuran värit, eläinkuvioita vaatteissa - Pitkät, kihartuvat hiukset - päähenkilö Sofia	Aktiivinen	Etuala	Lapset seuraavat piirissä Lilli-taikaolennon luennointia lehmälaitumen edustalla.
TA, sivu 195, kuva 2	Mies - Vaatteeton inhimillistetty eläin - Timo-tiikeri	Aktiivinen	Keskusta	Tiikeri juoksee kahdella jalalla.
YA, sivu 26	Muu - Madolla on yllään sininen yömyssy - Madolla on kädet, rutistaa niissä tyynyä	Passiivinen	Oikea reuna	Päähenkilöt ovat hämärässä huoneessa käymässä nukkumaan.

Analyysin ensimmäisen vaiheen aikana koodasin näkyviin (ks. Taulukko 2) myös, onko hahmo yksi aapisen päähenkilöistä vai ei, jotta pystyisin myöhemmin tarkastelemaan aapisen keskeisten hahmojen sukupuolen representaatioita tarkemmin. Lisäksi koodasin näkyviin, jos hahmo oli inhimillistetty eläin tai mielikuvitusolento, jotta saatoin tarkastella esimerkiksi pukeutumisen ja vaatteettomuuden kysymyksiä aiemman tiedon valossa. Mikäli esiin nousi uusia sukupuolta määritteleviä alaluokkia tai muita tutkimusongelmien kannalta keskeisiä huomiota, kirjasin nekin ylös. Yksityiskohtaisella koodaamisella pyrin varmistamaan, että olin tietoinen kaikista mahdollisista tulkinnoistani, sillä representaatioiden tarkastelu voi herkästi olla automaattista ja heikosti perusteltua (Seppänen & Väliverronen, 2024, s. 258). Tekemieni merkintöjen ansiosta pystyin myös tekemään aineiston sisäistä analyysia ja esimerkiksi vertailemaan hahmoja ja niille annettuja rooleja erilaisissa tilanteissa.

Luomalla sisällönanalyysia ohjaavan koodausrunгон ja päivittämällä sitä varmistin, että tarkastelin aineistoa systemaattisesti analyysin jokaisessa vaiheessa. Koodausrunгон lisäksi teorian ohjaamat sukupuoli määrittävät yläluokat takasivat, että kiintopiste aineiston analyysissa pysyi tutkimusongelmieni kannalta kiinnostavissa seikoissa. Samalla kun pyrin säilyttämään valitsemani tarkastelunäkökulman tulkitessani aapiskuvia, pyrin myös välttämään liiallisen omiin subjektiivisiin kokemuksiini nojaamisen. (ks. Seppänen & Väliverronen, 2024, s. 258; Vuori, 2021.) Koska kuvien tarkastelu tapahtui katseeni varassa, rakentuivat valintoihini perustuvat tulkinnat lopulta aina omasta tulkintakehyksestäni käsin.

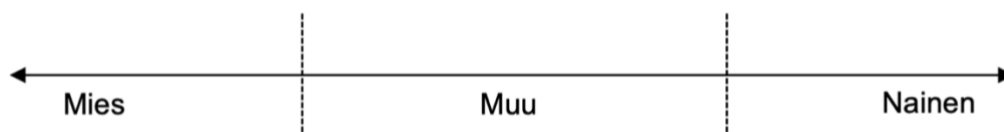
Laadullisessa tutkimuksessa on kuitenkin aina subjektiivinen vire (Puusa & Julkunen, 2020, s. 201), minkä vuoksi en riisunut tutkielmastani subjektiivisuutta pois, vaan pyrin ainoastaan tuomaan tekemieni tulkintojen perusteet näkyviin.

Koodattuani aineiston palasin tekemieni merkintöjen äärelle ja kävin ne vielä useampaan kertaan lävitse. Tutkin kriittisesti rinnan sekä kuvia että niistä tekemiäni merkintöjä ja näin pyrin varmistamaan, että olin pysynyt mahdollisimman systemaattisena ja objektiivisena kautta aineiston. Tilanteissa, joissa koin epävarmuutta tekemieni valintojen suhteen esimerkiksi sukupuolen määrittelyssä, konsultoin ulkopuolisia henkilöitä, jotta saatoin varmistua siitä, että olin tehnyt mahdollisimman objektiivisen valinnan kuvion 1 varassa. Lisäksi hyödynsin tällaisissa epäselvissä tilanteissa janaa (ks. Kuvio 2), jolle olin sijoittanut määrittelemäni sukupuolen kolme kategoriaa. Asetin tarkasteltavan hahmon tälle sukupuolta kuvaavalle janalle sen perusteella, millaisia sukupuolittuneita ominaisuuksia olin hahmolle koodannut. Siten pystyin tarkistamaan, että hahmolle määrittelemäni sukupuoli todella perustui sukupuolitettuihin ominaisuuksiin eikä tiedostamattomasti tehtyihin tulkintoihin.

Samalla, kun kävin uudelleen lävitse aineistoa ja siitä tekemiäni koodauksia, merkitsin ylös, kuinka paljon sukupuolen eri kategorioiden edustajia aineistossa oli. Koko aineiston käsittely yhtenä kokonaisuutena ei kuitenkaan olisi antanut mielekästä kuvaa aapisten hahmojen jakautumisesta sukupuolen kolmeen kategoriaan, sillä aapisten päähenkilöt esiintyivät lähes jokaisessa kuvassa. Tämän vuoksi erotin päähenkilöiden koodausrivit muista koodausriveistä, jotta sain muodostettua aineistosta kaksi ryhmää: päähenkilöt ja sivuhenkilöt. Näin pystyin tarkastelemaan aineiston sukupuolijakaumaa siten, että yhtä hahmoa vastasi aina yksi sukupuolen edustuma. Merkitsin muistiin myös, kuinka monta prosenttia sukupuolen eri kategorioiden edustajia esiintyi kunkin aapisen kaikkien hahmojen, päähenkilöiden ja vielä erikseen ihmishahmojen ja inhimillistettyjen eläinten sekä taikaolentojen keskuudessa.

Kuvio 2

Hahmon sukupuolen määrittelyä tukeva sukupuolijana

Huom. Hahmo asetetaan janalle sukupuolitettujen ominaisuuksiensa perusteella, jonka jälkeen se koodataan kuuluvaksi katkoviivalla osoitettuun sukupuolen kategoriaan.

Koodausmerkintöjeni tarkastelun ja sukupuolijakaumien laskemisen jälkeen etenin kohti aineiston sisäistä vertailua ja siitä edelleen syvempää analyysia ja tulkintojen tekemistä kohden. Kaikessa yksinkertaisuudessaan pyrin löytämään yhtäläisyyksiä ja eroavaisuuksia aineistosta ja merkitsin kiinnostavat esimerkit ylös korostustyökäluu ja muistiinpanoja hyödyntäen. Lisäksi hyödynsin jo muistiin merkitsemiäni päähenkilöiden ja sivuhenkilöiden ryhmiä, ja vertailin hahmoja niin ryhmien sisällä kuin niiden välillä. Samalla tarkastelin, miten yksittäisestä hahmosta esiin nousseet huomiot toteutuivat yleisesti aineistossa. Erityistä huomiota kiinnitin aapisten päähenkilöihin, kun analysoin tarkemmin, millainen sukupuolen representaatio rakentuu hahmoille, jotka esiintyvät useammassa aapisen kuvassa. Tällöin rakensin narratiivisuutta hyödyntämällä niin ikään tarinaa päähenkilöistä, kun loin useiden kuvien ja niistä tekemieni merkintöjen pohjalta käsityksen kustakin päähenkilöstä ja niiden tavoista representoida sukupuolta.

Kuten teoriaohjaavan sisällönanalyysille on tyypillistä, kokoamani teoria toimi ikään kuin analyysin kehyksenä, kun taas aineisto itsessään ohjasi kehystä ja asetti sen niille sijoille, joissa aineistossa olivat näkyvissä keskeisimmät aapiskuvituksien sukupuolen representaatiota koskevat sisällöt (Tuomi & Sarajärvi, 2018, s. 109–110). Teoria ei siis rajannut aineistoa, vaan sen avulla houkuttelin aineistosta esiin sen kiinnostavimmat ulottuvuudet. Näin ollen kuljetin analyysin edetessä tuntemaani teoriakehystä mukana ja sitä hyödyntämällä pyrin nostamaan aineistosta esiin sen keskeisimmät ilmiöt. Aika ajoin palasin myös takaisin tutkimusongelmieni äärelle, jotta saatoin varmistua edelleen etsiväni analyysillani vastauksia esittämiini tutkimuskysymyksiin ja näin lopulta pystyväni sitomaan aineistosta tekemäni johtopäätökset teoriaan.

Oleellisinta analyysissa ei ollut se, mihin sukupuolen kategoriaan hahmot lopulta sijoitettiin tai kuinka monta sukupuolen edustajaa aineistosta oli, vaan se, miten joustaviksi tai tiukkarajaisiksi nämä sukupuolen kategoriat lopulta osoittautuivat. Tarkastelemalla lähemmin sukupuolta määritteleviä ominaisuuksia ja hahmon roolia kuvan tilanteessa, pystyin tekemään tulkinnan siitä, millainen sukupuolen moninaisuus oli erotettavissa aapisten kuvituksissa. Näin pystyin tekemään johtopäätöksiä esimerkiksi siitä, millaista miessukupuolen kirjoa kuvitusten hahmot edustivat. Samalla pystyin tekemään tulkintoja aineistosta nousseista teemoista ja punnitsemaan niitä sekä eri aapisten sisällä että erilaisten hahmoista muodostamieni ryhmien välillä.

7 Tulokset

Teoriaohjaavan sisällönanalyysini tavoitteena oli kuvata, millaisia sukupuolen representaatiot ovat uusimpien aapisten kuvituksissa ja mitkä ominaisuudet määrittelevät sukupuolta. Seuraavaksi esittelen, millaisia sukupuolen representaatioita näissä kuvissa esiintyi. Aloitan tulosteni raportoinnin tarkastelemalla ensin hahmojen sukupuolijakaumaa, jonka jälkeen kuvaan tarkemmin uusimissa aapisissa sukupuoleen liitettäviä ominaisuuksia ja merkityksiä aineistosta esiin nousseilla havainnoilla. Samalla kuvaan, millaisia sukupuolen representaatioita aapisten sivuhenkilöt edustivat. Lopuksi avaan narratiivista lähestymistapaa hyödyntämällä tarkemmin, miten aapisten päähenkilöt representoivat sukupuolta kuvituksissa.

7.1 Hahmojen sukupuolijakauma

Tässä alaluvussa pohjustan vastausta sekä ensimmäiseen että toiseen tutkimuskysymykseeni tarkastelemalla aapisten hahmojen sukupuolijakaumaa. Sukupuolijakauman avulla kuvaan myöhemmin, millaisia ominaisuuksia sukupuoleen liitetään aapisten kuvituksissa ja miten nämä ominaisuudet määrittävät sukupuolta. Lisäksi sukupuolijakauma osoittaa, millaisia sukupuolen edustumia aapisten päähenkilöt ja sivuhenkilöt representoivat eli miten moninaisesti sukupuoli esitetään aapiskuvissa.

Aapisten kuvituksissa olivat toistuvasti esillä samat hahmot, sillä sekä Satuovien aapisessa, Tarinoiden aapisessa, että Ystävien aapisessa enemmistö kaikista kuvituksesta koodatuista hahmoista oli jo edellä luvussa 6.1 nimettyjä päähenkilöitä. Jokaisen aapisen päähenkilöiden keskuudessa olivat edustettuina kaikki kolme sukupuolen kategoriaa (ks. Taulukko 3). Myös aapisten sivuhenkilöiden joukossa oli edustajia jokaisesta sukupuolen kategoriasta.

Aapisten välillä oli eroa siinä, miten paljon sukupuolen eri kategorioiden edustajia oli kaiken kaikkiaan kuvituksessa esillä. Satuovien aapisessa ja Tarinoiden aapisessa erot sukupuolen kategorioiden edustajien määrissä olivat vähäisiä, kun taas Ystävien aapisessa 64 % kuvituksessa esiintyvistä hahmoista sijoittui sukupuolen kategoriaan *muu*. Tarinoiden aapisessa eniten hahmoja sijoittui kategoriaan *mies* (37 %) ja Satuovien aapisessa enemmistö hahmoista sijoittui kategoriaan *nainen* (36 %).

Taulukko 3*Aapisten sukupuolijakauma*

Määritelty sukupuoli		Mies		Muu		Nainen	
		Ihminen	Olento*	Ihminen	Olento*	Ihminen	Olento*
SA	Päähenkilöt	2	.	.	1	2	1
	Sivuhenkilöt	78	1	56	32	93	.
TA	Päähenkilöt	1	.	1	1	1	.
	Sivuhenkilöt	97	18	57	43	84	13
YA	Päähenkilöt	.	2	.	3	.	2
	Sivuhenkilöt	.	15	.	70	.	22

*Olennolla tarkoitetaan tässä inhimillistettyä eläinhahmoa tai mielikuvitusolentoa.

Kuten Taulukosta 3 voi havaita, Satuovien aapisessa ja Tarinoiden aapisessa kuvituksen hahmoista enemmistö oli ihmisiä. Ystävien aapisessa puolestaan oli mukana ainoastaan inhimillistettyjä eläinhahmoja ja mielikuvitusolentoja. Tällaisia inhimillisen merkin saaneita eläinhahmoja tai mielikuvitusolentoja, kuten esimerkiksi pianoa soittava karhu (TA, s. 16), kahvia hörppivä sammakko (SA, s. 64) tai ulkovaatteisiin pukeutunut sisilisko (YA, s. 16), oli mukana myös kahdessa ensin mainitussa aapisessa. Kussakin aapisessa enemmistö inhimillistetyistä eläinhahmoista ja mielikuvitusolennoista sijoittui sukupuolen kategoriaan *muu* (SA 94 %; TA 58 %; YA 64 %).

Ihmishahmot sen sijaan sijoituivat ulkoisten piirteidensä ja nimiensä perusteella useimmiten joko kategoriaan *mies* tai *nainen*, sillä sekä Satuovien aapisessa että Tarinoiden aapisessa vain 24 % ihmishahmoista kuului osaksi kategoriaa *muu*. Toisin sanoen tarkastelemisani aapisissa ihmispäähenkilöt seurasivat pääsääntöisesti binääristä sukupuolikäsitystä, kun taas inhimillistetyistä eläinhahmoista ja mielikuvitusolennoista vain pieni osa oli sukupuolitettu. Lisäksi analyysi osoitti, että ulkoisesti ihmistä muistuttavat taikaolennot, kuten merenneidot ja noidat (TA s. 122, 182), sijoituivat muita taikaolentoja todennäköisimmin sukupuolen kategoriaan *mies* tai *nainen*.

Huomionarvoista on, että kuvituksessa runsaasti esillä olevat ihmispäähenkilöt sijoittuivat binääristä sukupuolikäsitystä mukaillen lähes aina sukupuolen kategoriaan *mies* tai *nainen* yhtä hahmoa lukuun ottamatta. Sen sijaan ne aapisten päähenkilöt, jotka kuuluivat inhimillistettyjen eläinten ja taikaolentojen ryhmään, asettuivat tasaisemmin sukupuolen eri kategorioihin. Satuovien aapisessa ja Tarinoiden aapisessa näiden päähenkilöiden sukupuolta määrittivät pitkälti niille annetut nimet tai nimitykset, kun taas Ystävien aapisessa myös päähenkilöiden ulkoiset piirteet olivat keskeisessä osassa, kun hahmot sijoittuivat sukupuolen kategoriaan.

7.2 Sukupuolta määrittävät ominaisuudet

Seuraavaksi vastaan ensimmäiseen tutkimuskysymykseeni, kun esittelen aiempaan tutkimukseen perustuvan jaottelun avulla, millaiset ominaisuudet määrittävät aapisten hahmojen sukupuolta. Nämä keholliset piirteet yhdessä pukeutumisen ja muun ulkonäön sekä sukupuolitettujen nimien ja nimitysten kanssa asettavat hahmon sukupuolen jatkumolle sen perusteella, miten paljon ja millaisia sukupuolitettuja ominaisuuksia hahmolla on.

7.2.1 Keholliset piirteet

Kuten jo edellä totesin, ihmishahmot olivat muita hahmoja taipuvaisempia kategorisoitumaan sukupuoleen *mies* tai *nainen*. Analyysini perusteella tämä johtui pitkälti siitä, että ihmishahmojen keholliset piirteet on sukupuolitettu toisin kuin esimerkiksi eläinhahmojen, joiden keholliset piirteet tulkitaan ennemminkin eläinlajin kuin sukupuolen määrittelijänä. Kuitenkin esimerkiksi utareet erottivat lehmän sonnista (YA, s. 52), jolloin tämä inhimillistetty eläinhahmo kategorisoitui *naiseksi*. Koska inhimillistettyjen eläinhahmojen ja mielikuvitusolentojen keholliset piirteet eivät olleet sukupuolittuneita, asettuivat Ystävien aapisen hahmot kehollisten piirteidensä osalta sukupuolen kategoriaan *muu*, kunnes mahdolliset muut sukupuolittuneet ominaisuudet määrittivät hahmon lopullisen sukupuolen kategorian. Myös Satuovien aapisen ja Tarinoiden aapisen inhimillistettyjen eläinhahmojen ja mielikuvitusolentojen sukupuolen kategoria määrittyi samoin. Poikkeuksen tekivät ihmisiä muistuttavat mielikuvitusolennot, joilla jo keholliset piirteet toimivat sukupuolen merkinä.

Satuovien aapisessa ja Tarinoiden aapisessa erityisesti aikuisten ihmishahmojen sukupuolta määrittivät ruumiinrakenne ja kasvojenpiirteet, joiden varassa monen hahmon sukupuoli sijoittui kategoriaan *mies* tai *nainen*. Esimerkiksi raskaumaha (TA, s. 24) ja hartioiden leveys sekä rintakehän muoto (esim. SA, s. 16) sukupuolittivat aikuiset ihmishahmot näihin kahteen

katteerajaan. Sukupuolta määrittävät nimenomaan nämä keholliset piirteet, sillä kaikki aapisten aikuiset ihmishahmot olivat sivuhenkilöitä, joita muutamaa poikkeusta lukuun ottamatta ei sukupuolitettu esimerkiksi nimen tai nimityksen perusteella. Kehollisten piirteiden vuoksi myös suurista ihmisjoukoista (esim. TA, s. 6) ja kuvan taka-alan varjoissa olevista aikuisista (esim. SA, s. 12) erottui edustajia sukupuolen eri kategorioista. Sen sijaan keholliset piirteet eivät juurikaan määrittäneet Satuovien aapisen ja Tarinoiden aapisen lapsihahmoja, vaan näiden hahmojen sukupuoli määrittyi muiden piirteiden varassa.

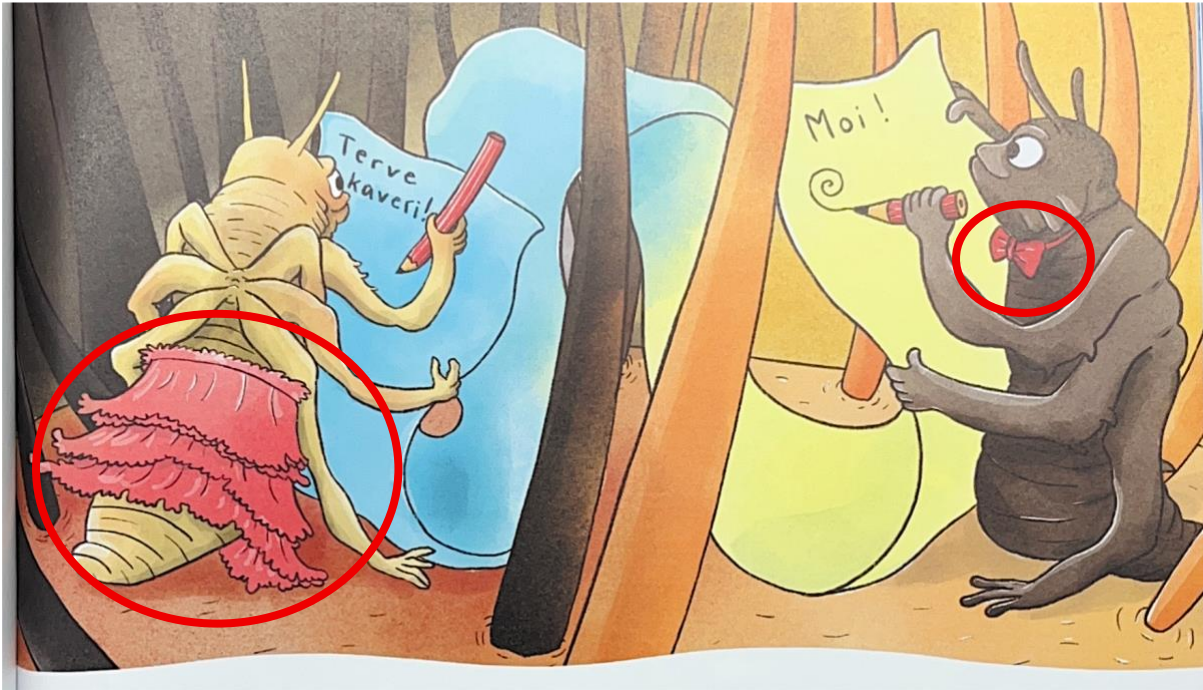
7.2.2 Pukeutuminen

Satuovien aapisen ja Tarinoiden aapisen kaikki ihmishahmot olivat pukeutuneet. Sen sijaan kaikki inhimillistetyt eläinhahmot ja mielikuvitusolennot olivat vaatteettomia hatun kaltaisia asusteita lukuun ottamatta Satuovien aapisessa. Myös Tarinoiden aapisessa nämä hahmot olivat vaatteettomia ja ainoastaan ihmisen kaltaiset mielikuvitusolennot olivat pukeutuneet ihmishahmojen tapaan. Ystävien aapisen inhimillistettyjen eläinhahmojen ja mielikuvitusolentojen pukeutumisessa oli sen sijaan enemmän variaatiota, sillä aapisen kaikki hahmot kuuluivat tähän ryhmään.

Pääsääntöisesti Ystävien aapisen sivuhenkilöt olivat vaatteettomia eikä pukeutuminen yksinään tarjonnut sukupuolittuneita vihjeitä näistä hahmoista. Näin olleen vaatteettomat sivuhenkilöt asettuivat todennäköisimmin sukupuolen kategoriaan *muu*, elleivät muut sukupuolittuneet ominaisuudet määrittelleet hahmoa johonkin toiseen sukupuolen kategoriaan kuuluvaksi. Sen sijaan vaatteita käyttävät sivuhenkilöt kategorisoituivat herkästi jo pukeutumisen merkitsemänä sukupuolen kategoriaan *mies* tai *nainen*. Esimerkiksi puun oksalla istuva pöllö (YA, s. 62) sijoittui kategoriaan *mies*, sillä linnulla oli yllään liivi ja monokkeli, jotka usein liitetään juuri maskuliiniseen pukeutumiseen. Samaan tapaan myös Tarinoiden aapisessa (s. 141) kahden loisen pukeutuminen sukupuolitti nämä eläinhahmot: toisen loisen yllä oli vaaleanpunainen tyllihame, kun taas toisen loisen kaulassa oli punainen puvun rusetti (ks. Kuva 1). Eläimillä ja mielikuvitusolennoilla pukeutumisen merkitys sukupuolittavana vihjeenä vaikuttikin analyysini perusteella painottuvan vahvemmin sukupuolen määrittelyssä kuin ihmishahmoilla, sillä ensin mainittuja hahmoja eivät keholliset piirteet määrittelleet samaan tapaan kuin ihmishahmoja.

Kuva 1

Pukeutuminen sukupuolittaa loiset sukupuolen kategorioihin *nainen* ja *mies* (TA, s. 141).

Huom. Kuvaa on rajattu ja siihen on jälkikäteen lisätty punaiset kehät havainnollistamaan analysoitua yksityiskohtaa.

Sekä Ystävien aapisessa, Tarinoiden aapisessa että Satuovien aapisessa hahmojen pukeutuminen oli melko sukupuolittunutta. Housuja käyttivät kaikkien sukupuolen kategorioiden edustajat, kun taas hameita ja mekkoja käyttivät lähes ainoastaan sellaiset hahmot, jotka sijoituivat kategoriaan *nainen*. Muita sukupuolen kategorioita edustavat hahmot käyttivät hameita tai mekkoja vain sellaisissa tilanteissa, joissa se tehtiin roolileikin suojassa, kuten esimerkiksi *mieheksi* kategorisoituvaa Tuisku Punahilkka-näytelmän isoäitinä (SA, s. 160). Myös 1800-luvulle kontekstualisoidussa kuvassa Mikael Agricola yhdessä muiden aikalaismiesten kanssa käytti kaapua (TA, s. 170), jonka hulmuavien helmojen vuoksi koodasin aineistossa mekoksi. Erityisesti tämä aapiskuva osoittaa, miten vaatteet ja niiden sukupuolittuneisuus on kulttuuriin sidonnaista, sillä ajallisessa kontekstissaan kaapujen käyttö oli tavanomaista. Lisäksi Ystävien aapisen Papu-hiiri, jonka sukupuoli kategorisoituu ryhmään *muu*, piti yllään pitkää yömekkoa (YA, s. 26).

Lähtökohtaisesti kaikkien aapisten pukeutuneet hahmot käyttivät matalapohjaisia kenkiä. Ne muutamat hahmot, jotka käyttivät korkokenkiä (esim. TA, s. 15, 89), sijoituivat sukupuolen kategoriaan *nainen*. Jalkineista myös luistimet oli sukupuolitettu Satuovien aapisessa. Hahmojen luistellessa ulkojällä sukupuolen kategoriaan *nainen* sijoittuvista hahmoista

enemmistöllä oli jalassaan valkeat kaunoluistimet ja pienellä osalla jääkiekkoluistimet, kun taas kategoriaan *mies* ja *muu* sijoittuvat hahmot käyttivät jaloissaan ainoastaan tummia jääkiekkoluistimia (SA, s. 114). Sen sijaan Ystävien aapisessa naiseksi kategorisoituva Ulla-ilves käytti jaloissaan jääkiekkoluistimia ja liukui kimaltava hame yllään jäällä samalla, kun Papu-hiiri istui kivellä toppa-asussaan ja solmi kaunoluistimia jalkaansa (YA, s. 112–113).

Jalkineiden käytön lisäksi myös uimapukujen käyttö sukupuolitti hahmoja. Esimerkiksi lapsihahmoista kategoriaan *mies* sijoittuvat hahmot käyttivät uimahousuja ja kategoriaan *nainen* tai *muu* sijoittuvat lapset taas kokouimapukua (TA, s. 11, 182, 186; YA, s. 150–151), kun taas yhdenkään lapsihahmon yllä ei ollut bikineitä. Mielikuvitusollennoista puolestaan merenneidon rintakehän peittävä bikinin yläosa (TA s. 179) sukupuolitti hahmon kategoriaan *nainen*. Kuitenkin myöhemmin Tarinoiden aapisessa esiintynyt merenneito, joka myös sijoittui kategoriaan *nainen*, oli yläosattomissa kuvan muiden merenneitojen tapaan, jotka puolestaan sijoittuivat ominaisuuksiensa perusteella kategoriaan *mies* tai *muu* (TA, s. 182).

Pukeutumisen osalta myös päähineiden käyttö oli osittain sukupuolittunutta. Kussakin aapisessa jokaisen sukupuolen kategorian edustajat käyttivät pipoja, mutta lippalakkeja käyttivät ainoastaan sellaiset hahmot, jotka sijoittuivat kategoriaan *mies* (esim. SA, s. 150; TA, s. 96; YA, s. 88). Sukupuolen kategoriaan *nainen* sijoittuvat puolestaan ne hahmot, joilla oli päässään hijab (SA, s. 88, 118), sillä sen käyttäjiä ovat musliminaiset. Päähineiden lisäksi myös joidenkin asusteiden käyttö oli sukupuolittunutta aapisten kuvituksessa. Esimerkiksi käsilaukkuja käyttivät ainoastaan sukupuolen kategoriaan *nainen* sijoittuvat hahmot (esim. SA, s. 118; YA, s. 84), kun taas reppuja oli kaikkia sukupuolen kategorioita edustavilla hahmoilla (esim. SA, s. 8–9; TA, s. 32, 44; YA, s. 80). Myös koruja käyttivät pääsääntöisesti kategoriaan *nainen* sijoittuvat hahmot (esim. SA, s. 48, 140; TA, s. 175; YA, s. 114), mutta esimerkiksi Tarinoiden aapisessa yhdellä *mieheksi* kategorisoituvalla sivuhenkilöllä oli korvassaan koru (s. 15), kun taas Satuovien aapisessa Tuiskun hiuksia koristi leikkisä diadeemi (s. 60).

7.2.3 Muu ulkonäkö

Sukupuolittuneiden kehollisten piirteiden ja pukeutumisen lisäksi myös muu ulkonäkö määritteli ulkoisesti aapisten kuvituksen hahmojen sukupuolta. Esimerkiksi hiusten pituus ja malli Satuovien aapisten ja Tarinoiden aapisten ihmishahmoilla määritteli osaltaan hahmon sukupuolta. Lyhyet hiusmallit yhdistyivät useimmiten sukupuolen kategoriaan *mies* tai *muu*,

kun taas pitkät hiukset liittyivät kategorioihin *muu* tai *nainen*. Pitkistä hiuksista vapaana olevat hiukset liittyivät useimmiten sukupuolen kategoriaan *muu*, kun taas letin tai nutturan kaltaiset kampaukset ja erilaisten hiuskoristeiden käyttö yhdistyivät sukupuolen kategoriaan *nainen*. Eroavaisuudet eri sukupuolen kategorian edustajien hiusmallien välillä havainnollistuvat esimerkiksi Satuovien aapisen (s. 70) kuvasta, jossa kymmenkunta oppilasta osallistuu opetukseen luokkahuoneessa. Myös Tarinoiden aapisen (s. 47) kuva välituntipihalla leikkivistä ja liikkuvista oppilaista osoittaa, miten hiusmalli ja hiusten pituus sukupuolittivat aapisten hahmoja.

Hiusten lisäksi myös parta, viikset ja pulisongit sukupuolittivat kaikkien aapisten (esim. SA, s. 16; TA, s. 95; YA, s. 51) hahmoja, sillä ainoastaan sukupuolen kategoriaan *mies* sijoittuvilla ihmishahmoilla tai ihmisen kaltaisilla mielikuvitusolennoilla oli tällaisia ulkoisia ominaisuuksia. Myös meikin käyttäminen (esim. TA, s. 68) ja esimerkiksi silmien rajaukset (esim. YA, s. 97) sukupuolittivat osaltaan kaikkien aapisten hahmoja, sillä nämä ominaisuudet liittyivät aina sukupuolen kategorian *nainen* edustajiin. Tarinoiden aapisessa ja Ystävien aapisessa myös erottuvat silmäripset (esim. TA, s. 164; YA, s. 117) määrittelivät hahmon sukupuolen kategoriaan *nainen*.

7.2.4 Nimet ja nimitykset

Aapisten hahmojen ulkoisten piirteiden lisäksi myös niille annetut sukupuolitettut nimet ja nimitykset määrittelivät kyseisten hahmojen sukupuolen johonkin tiettyyn kategoriaan kuuluvaksi. Aapisissa kuvituksen sivuhenkilöihin viitattiin sukupuolittuneilla nimityksillä, kuten isä (TA, s. 32) ja tyttö (TA, s. 15). Usein nämä nimitykset kuvasivat perhe- ja sukuuhteita, kuten esimerkiksi mummi (SA, s. 86) ja vesimyyrä-äiti (YA, s. 149). Näiden yleisnimien lisäksi myös erisnimet, kuten Aliisa (SA, s. 10), Joosua (YA, s. 77) ja Ahti (TA, s. 182–183) sukupuolittivat aapisten sivuhenkilöitä. Lisäksi erilaiset johtimella -tAr muodostetut nimet ja nimitykset, kuten flamingokaunotar (YA, s. 97) ja Aamutar (SA, s. 171), merkitsivät aapisten sivuhenkilöitä sukupuolen kategoriaan *nainen*.

Kaikkien sukupuolitettujen nimien ja nimitysten merkitys hahmojen sukupuolen kategoriaan sijoittamisessa oli suuri. Lähes aina myös hahmon ulkoiset ominaisuudet vahvistivat tekstin julkilausumaa sukupuolta. Esimerkiksi flamingokaunottarella oli silmissään erottuvat rajaukset ja pitkät silmäripset sekä päässään kukkakoriste (YA, s. 97). Myös yhdessä lapsen kanssa tandempyörällä polkevan isän ruumiinrakenne ja parta liittyivät sukupuolen kategoriaan *mies* ja vahvistivat nimityksen merkitysmää sukupuolta (TA, s. 32).

Sivuhenkilöiden lisäksi myös päähenkilöiden nimet sukupuolittivat näitä hahmoja. Satuovien aapisen lähes kaikilla lapsipäähenkilöillä, Lukalla, Allilla ja Sofialla, sekä Lillimielikuvitusolennolla oli nimi, joka sukupuolitti kyseisen hahmon kategoriaan *mies* tai *nainen*. Ainostaan lapsihahmo Tuiskun ja mielikuvitusolento Tomeron nimet eivät olleet sukupuolittuneita. Tarinoiden aapisessa puolestaan päähenkilöiden nimet Lumo, Pippuri, Kaiku ja Mumu yksinään eivät sukupuolittaneet hahmoja, vaan päähenkilöt sijoittuivat lopulliseen sukupuolen kategoriaan muiden ominaisuuksiensa perusteella. Samaan tapaan myös Ystävien aapisen Kruu, Papu, Posteljooni ja Nekku määrittyivät sukupuoleensa ainoastaan ulkoisten ominaisuuksien varassa. Muiden Ystävien aapisen päähenkilöiden eli Aamoksen, Ullan ja Juuso Jokisen nimet puolestaan merkitsivät hahmot sukupuolen kategorioihin *mies* ja *nainen* yhdessä hahmojen ulkoisten ominaisuuksien kanssa.

7.3 Sukupuolen kuvaus aapisen kuvituksessa

Seuraavaksi kokoan vastauksen ensimmäiseen tutkimuskysymykseeni, kun tarkastelen, miten sukupuolta ja sitä määrittäviä ominaisuuksia kuvataan aapisten kuvituksissa. Samalla vastaan osin myös toiseen tutkimuskysymykseeni, kun kuvaan, miten sivuhenkilöt representoivat sukupuolta aapisten kuvituksissa.

Kuten jo edellä luvussa 7.2 esittämästäni kuvauksesta voi päätellä, naiseuteen liittyi aapisten kuvituksessa koristeellisuus. Pukeutumisen normin kaltainen lähtötilanne oli paikannettavissa sukupuolen *mies* tai *muu* ja tätä vaatetusta tai vaatteettomuutta koristein täydentämällä oli mahdollista osoittaa naiseuden merkki. Tätä havainnollistaa esimerkiksi Ystävien aapisen kuva (s. 43) kahdesta oravasta (ks. Kuva 2): Oravien keholliset piirteet eivät ole sukupuolittuneita, ja ilman asusteiden kaltaisia muita ulkoisia vihjeitä ne sijoittuisivat sukupuolen kategoriaan *muu*. Maassa puuta vasten istuvalla oravalla on kaulassaan ruskea kaulaliina ja se pitelee kädessään vaaleanpunaista kirjettä. Puun oksalla makoileva orava puolestaan erottuu tästä istuvasta oravasta sen koristavien ominaisuuksien vuoksi: oravalla on häntänsä tyvessä iso vaaleanpunainen rusetti ja silmissään pitkät ripset. Nämä koristavat ominaisuudet osoittavatkin oksalla makaavan oravan sukupuolen sijoittuvan kategoriaan *nainen*. Koska oksalla makoileva orava katsoo kaipaavasti maassa istuvaa oravaa, joka herkistyneenä lukee vaaleanpunaista sydämen koristamaa kirjettä, sijoitin maassa istuvan oravan sukupuolen kategoriaan *mies*, sillä tulkitsin kuvaa todellisuuden heteronormatiivisesta kehyksestä käsin.

Kuva 2

Koristeellisuus on sukupuolittunutta ja luo eron kuvan oravien välille (YA, s. 43).

Huom. Kuvaan on jälkikäteen lisätty punaiset kehät havainnollistamaan analysoitua yksityiskohtaa.

Samanlaisesta heteronormatiivisesta kehyksestä käsin tarkastelin myös esimerkiksi perhettä, jossa pukeutumisensa ja muiden ulkoisten ominaisuuksiensa perusteella sukupuolen kategorioihin *mies* ja *nainen* sijoittuvat ihmishahmot nojaavat toisiinsa välituntipihalla samalla, kun lapsi odottaa heidän vierellään ensimmäisen koulupäivän alkua (SA, s. 9). Lisäksi heteronormatiivisuus ohjasi katsettani Tarinoiden aapisen (s. 164–165) kuvassa, jossa kategoriaan *mies* sijoittuva hahmo pitää kättään kategoriaan *nainen* sijoittuvan hahmon alaselällä. Heteronormatiivinen kehys yhdessä hahmojen 1800-luvun muotia mukailevan pukeutumisen kanssa vahvistivat näiden hahmojen sijoittumista sukupuolen kategorioihin

mies ja *nainen*, sillä hahmojen käyttämät vaatteet ja asusteet ovat kontekstissaan sukupuolittuneita. Kategoriaan *mies* sijoittuva hahmo on pukeutunut siniseen takkiin keltaisine yksityiskohtineen. Hahmolla on yllään myös taskukello sekä kunniamerkki. Kategoriaan *nainen* sijoittuva hahmo puolestaan käyttää koruja sekä krinoliinia ja korsettia, jotka tekevät tämän vaaleanpunaisesta mekosta koristeellisen. Myös erottuvat ripset sekä hansikkaat ja viuhka hahmon kädessä lisäävät koristeellisuutta ja vahvistavat hahmon sijoittumista sukupuolen kategoriaan *nainen*.

Aapisten hahmojen sukupuolen ilmaisua voi tarkastella naiseuteen liittyvän koristeellisuuden sijasta myös toisesta näkökulmasta. Sukupuolen kategoriaan *nainen* sijoittuvilla hahmoilla voi päätellä olevan enemmän vapautta ilmaista itseään, kun taas kategoriaan *mies* tai *muu* sijoittuvilla hahmoilla sukupuolen ilmaisu on rajoitetumpaa, sillä esimerkiksi mekkojen yllä pitämäinen on näille hahmoille mahdollista ainoastaan silloin, kun niitä käytetään rekvisiittana.

Lisäksi analyysini osoitti, että Satuovien aapisen ja Tarinoiden aapisen ihmishahmoista aikuisilla oli enemmän sukupuolittuneita ominaisuuksia kuin lapsilla. Lapsekkuus salli vapaamman sukupuolen ilmaisun esimerkiksi vaatekuvien värityksissä ja kuvioinneissa, sillä lapsihahmojen keholliset ominaisuudet eivät olleet sukupuolittuneita ja näin luoneet binääristä kehystä, jonka rajoissa myös pukeutumista tarkastellaan. Toisin sanoen aikuishahmojen sukupuolen ilmaisun mahdollisuuksia rajasivat erityisesti keholliset piirteet, jotka jo yksin määrittivät hahmot sukupuolittuneisiin kategorioihin. Sen sijaan esimerkiksi taapero- ja vauvahahmot kategorisoituivat sukupuoleen *muu*, sillä sukupuolitetut nimet ja nimitykset tai ulkoiset ominaisuudet eivät määrittäneet näitä hahmoja sukupuolen binäärisiin kategorioihin.

Lapsekkuuden kaltainen vapaus ilmaista itseä ja sukupuolta liittyi myös Ystävien aapisen inhimillistettyihin eläinhahmoihin ja mielikuvitusolentoihin, joiden keholliset piirteet eivät olleet sukupuolittuneita. Sen sijaan vaatetus sukupuolitti eläinhahmoja ja mielikuvitusolentoja enemmän kuin lapsihahmoja, sillä pukeutumisen avulla korostettiin näiden eläinten ja olentojen roolia kuvan tilanteessa. Usein näitä rooleja kuvastava pukeutuminen oli sukupuolittunutta. Esimerkiksi kalastava rotta kategorisoituu sukupuoleen *mies*, sillä hahmon toiminta yhdessä pukeutumisen kanssa toistivat sukupuolittunutta käsitystä kalastajasta: rotalla on yllään mustat saappaat, sininen avohaalari ja vihreä ruutupaita sekä päässään vieheen koristama ruskea kalastushattu (YA, s. 48).

Kussakin aapisessa hahmon määritely sukupuoli suhteutui aina kuvan kontekstiin, kuten edellä esittämissäni esimerkeissä olen sivunnut. Esimerkiksi Ystävien aapisen kuva (s. 88) pöydän ääreen kokoontuneesta hiirisuvusta ohjasi minut tarkastelemaan hahmoja paitsi niiden ulkoisten ominaisuuksien perusteella, myös suhteessa ympäröiviin hahmoihin. Kun kuvan inhimillistetyt eläimet ovat keskenään samaa lajia, asettuvat ne näin ollen sukupuolen kategorioihin sekä toistensa rinnalla että toisiaan vasten. Muista hiiristä erottuu sukupuolen kategorian *nainen* edustaja, sillä tällä on pitkät silmäripset, kaulaan kiedottu huivi ja paidassa röyhelöinen hihansuu. Samanlaista koristeellisuutta ei muilla hiirihahmoilla ole, ja tällainen koruttomuus liittyykin aapisten kuvituksessa sukupuolen kategorioihin *mies* ja *muu*. Näiden sukupuolen kategorioiden edustajat erottuvat kuvassa toisistaan pukeutumisen perusteella, sillä kuvassa *miehiksi* kategorisoituvien hiirien yllä on sellaiset vaatteet ja asusteet, jotka tyypillisesti yhdistetään miehiseen pukeutumiseen. Sukupuolen kategoriaan *muu* sijoittuvat puolestaan ne hahmot, joiden ominaisuudet eivät ole samaan tapaan sukupuolittuneita.

Sukupuolen kategoriolla *muu* ei ollut tiettyjä sitä määritteleviä ominaisuuksia, sillä kategoriana se jää niin ikään *miehen* ja *naisen* välimaastoon, kuten esimerkiksi jo luvussa 6.3 esittelemäni kuvio 2 sukupuolijatkumosta havainnollistaa. Samalla näiden leimaavien ominaisuuksien puuttuminen sukupuolen kategoriasta *muu* vahvistaa ymmärrystä sukupuolikäsityksen binäärisyydestä ja ulkoisten ominaisuuksien sekä nimien ja nimitysten sukupuolittuneisuudesta. Tähän sukupuolen kategoriaan *muu* sijoittumista havainnollistaa esimerkiksi Satuovien aapisen kuva (s. 150), jossa koulun kirjapiknikille saapuu uusi ihmishahmo (ks. Kuva 3): Sivuhenkilöä nimitetään kuvaan liittyvässä tekstissä vieraaksi aikuiseksi ja myöhemmin toimittajaksi, joten nämä nimet tai nimitykset eivät sukupuolita hahmoa. Myöskään toimittajan keholliset piirteet eivät anna tästä sukupuolittuneita vihjeitä. Hahmo on pukeutunut rentoon violettiin takkiin, mustiin housuihin ja punaisiin tennareihin. Hänellä on olallaan keltainen kangaskassi, jota koristaa Pack-Man-kuvio ja kaulassaan hahmolla on vihreät kuulokkeet. Toimittajan hiusmalli on lyhyt ja muuten ruskeissa hiuksissa on yksi sinivioletti raita. Toimittajalla ei myöskään ole partaa, meikkiä tai muita sukupuolittuneita ominaisuuksia, joten hahmo sijoittuu lopulta sukupuolen kategoriaan *muu*.

Kuva 3

Paikalle saapuu uusi aikuinen, jota ulkoiset ominaisuudet tai nimitys eivät sukupuolita (SA, s. 150).

Huom. Kuvaan on jälkikäteen lisätty punaiset kehät havainnollistamaan analysoitua yksityiskohtaa.

Sen lisäksi, että aapisten sivuhenkilöitä määrittivät runsaat sukupuolitetut ulkoiset piirteet, oli Satuovien aapisen ja Tarinoiden aapisen hahmojen ammattirooleissa huomattavissa sukupuolittuneisuutta. Esimerkiksi opettajan ja hoitajan ammatteja edustavat hahmot asettuivat sukupuolen kategoriaan *nainen* (SA, s. 70, 178; TA, s. 47), kun taas rakennusalan ammattilaista ja poliiseja edustivat *mieheksi* kategorisoituvat hahmot (SA, s. 52; TA, s. 130).

Edellä olen kuvannut, millaisia sukupuolen representaatioita aapisissa oli ylipäätään ja millaiset ominaisuudet luonnehtivat eri sukupuolen kategorioiden edustajia. Kuten myös luvussa 7.1 kokoamani taulukko sukupuolijakaumasta osoittaa, kunkin sukupuolen kategorian

edustajia oli aapisten kuvituksessa esillä. Kuvaamani esimerkit puolestaan havainnollistavat, että sukupuolta määrittävissä ominaisuuksissa sukupuolittuneisuus oli vahvasti läsnä. Erityisesti aikuiset ihmishahmot asettuivat binäärisiin sukupuolen kategorioihin, sillä sekä keholliset piirteet, pukeutuminen että muu ulkonäkö antoivat näistä ihmishahmoista ulkoisia sukupuolittuneita vihjeitä. Nämä aikuishahmot olivat kuitenkin aapisen sivuhenkilöitä ja heitä esiintyi kuvituksessa suhteellisesti vähemmän. Sen sijaan lapsihahmojen sekä inhimillistettyjen eläinhahmojen ja mielikuvitusolentojen sukupuolen ilmaisu oli vapaampaa eivätkä näiden hahmojen sukupuolen representaatiot olleet samaan tapaan binäärisesti jäsentyneitä, vaan sukupuolen ilmaisu oli moninaisempaa.

7.4 Sukupuoli päähenkilöiden representoimana

Aapisten tarinoiden keskiössä ovat niiden päähenkilöt, minkä vuoksi nämä hahmot olivat myös määrällisesti eniten kuvituksissa esillä. Samalla päähenkilöt olivat sekä aktiivisessa roolissa kuvien keskeisimmässä toiminnassa että sijoittuivat kuvien keskiöön. Sivuhenkilöt puolestaan olivat useimmiten passiivisia osallistujia tai jäivät kokonaan kuvan keskeisen toiminnan ulkopuolelle. Koska päähenkilöt saivat näin paljon tilaa kuvituksessa, kuvaan seuraavaksi tarkemmin päähenkilöiden sukupuolen representaatioiden edustumia ja sukupuolen moninaisuuden ilmentymistä, ja vastaan näin auki jääneeseen jälkimmäiseen tutkimuskysymykseeni.

7.4.1 Satuovien aapinen

Satuovien aapisen päähenkilöistä kolme neljästä lapsihahmosta sijoittuu sukupuolen kategoriaan *mies* tai *nainen* jo niille annettujen nimien perusteella. Tätä sijoittumista vahvistavat myös päähenkilöiden ulkoiset piirteet (ks. Kuvio 3): Allilla on pitkät vaaleat hiukset, joita koristaa hiuspinni ja vaatteissaan tämä suosii erityisesti violetin, vihreän ja keltaisen sävyjä. Luka puolestaan käyttää sinisen ja vihreän värisiä vaatteita. Tämän ruskeat hiukset ovat malliltaan lyhyet. Sofialla taas on pitkät kihartuvat hiukset, joita toisinaan korostavat nutturakampaukset. Päähenkilöistä Sofia on ainut, joka pukeutuu mekkoon. Vaatteissaan tällä on usein kuvioita ja turkoosin, violetin sekä vaaleanpunaisen eri sävyjä. Tuisku taas pukeutuu oranssin, punaisen ja sinisen värisiin vaatteisiin. Lukan tapaan myös Tuiskulla on lyhyet hiukset. Ulkoisten piirteet kategorisoivat Tuiskun *mieheksi*, sillä tämä seuraa esimerkiksi pukeutumisessaan sukupuolittuneita käsityksiä ja poikkeaa näistä

Vaikka lapsipäähenkilöiden ulkoiset ominaisuudet ja lähes kaikki nimet ovat sukupuolittuneita, ei näiden hahmojen toiminta Satuovien aapisen kuvituksessa kuitenkaan ole samaan tapaan jäsentynyttä. Kuvituksessa lapsipäähenkilöt kuvataan lähes aina yhdessä joukkona saman toiminnan äärellä. Jolleivat lapsihahmot ihmettele tai tutki jotakin yhdessä, osallistuvat nämä päähenkilöt mukaan kuvan keskeiseen toimintaan yhdessä sivuhenkilöiden kanssa esimerkiksi koulun oppitunnilla (SA, s. 10). Näiden seikkojen vuoksi eivät yksittäiset päähenkilöt tai tietyn sukupuolen kategorian edustajat ryhmänä jää toistuvasti taka-alalle kuvituksessa.

Päähenkilöiden sosiaaliset roolit ovat myös moninaisia, eivätkä ne jäsentyneet stereotyyppisen binääristen sukupuolikäsitysten mukaan. Kuvituksessa jokainen päähenkilö muun muassa ilmaisee vapaasti tunteitaan ja asettuu haavoittuvaan tilaan esimerkiksi itkemällä (esim. SA, s. 172). Lisäksi kuvituksessa hoivaajan ja lohduttajan roolin ottavat vuorollaan eri lapset (esim. SA, s. 22, 126). Päähenkilöiden muu toiminta ja esimerkiksi näiden harrastuneisuus laajentavat myös perinteisiin sukupuolirooleihin liitettäviä käsityksiä, kuten ”tyttöjen ja poikien harrastuksia” ja näin avartavat sukupuolikäsitystä moninaisempaan suuntaan.

Lapsihahmojen lisäksi myös mielikuvitusolennot Lilli ja Tomero ovat runsaasti mukana kuvituksessa. Lilli on norsun kaltainen turkoosi olento, jonka päässä on usein silinterihattu. Kummatkin mielikuvitusolennot ovat vaatteettomia, eikä pukeutuminen näin ollen sukupuolita niitä. Myöskään keholliset piirteet tai muu ulkonäkö eivät aseta Lilliä ja Tomeroa binäärisiin kategorioihin. Sen sijaan Lilli asettuu nimensä ohjaamana sukupuolen kategoriaan *nainen*, kun taas musta pörröinen Tomero-olento sijoittuu kategoriaan *muu* (ks. Kuvio 3).

Lillin ja Tomeron roolit kuvituksessa ovat passiivisempia kuin lapsihahmojen. Toisinaan Lilli-mielikuvitusolento osallistuu mukaan kuvan keskeisimpään toimintaan ja esimerkiksi puhuu tätä kuunteleville lapsihahmoille (SA, s. 34), mutta useimmiten se on Tomeron tapaan poissa kuvien keskiöstä. Joissakin pienemmissä aapisen kuvituskuviissa Lilli kuitenkin kuvataan yksinään, jolloin se on aktiivinen ja näin ollen sijoittuu myös kuvan keskiöön. Toisin sanoen Lilli- ja Tomero-mielikuvitusolennot ottavat kuvituksessa niin osallistumiseltaan kuin kuvaan sijoittumiseltaan enemmän sivuhenkilöä muistuttavan roolin eivätkä näin ollen saa yhtä aktiivista roolia kuin lapsipäähenkilöt.

7.4.2 Tarinoiden aapinen

Tarinoiden aapisen lapsipäähenkilöt sijoittuvat ulkoisten ominaisuuksiensa perusteella jokaiseen sukupuolen kategoriaan (ks. Kuvio 4): Silmälasipäinen Kaiku määrittyy sukupuolen kategoriaan *mies* lyhyen hiusmallinsa ja pukeutumisen perusteella. Kaikun vaatetuksessa toistuvat erityisesti punainen ja sinisen eri sävyt. Hahmon päässä on usein myös lippalakki ja uidessaan Kaiku käyttää uimahousuja. Päähenkilöistä Lumon ulkoiset ominaisuudet taas eivät ole selkeästi sukupuolittuneet, ja hänen sukupuolensa sijoittuikin kategoriaan *muu*. Lumolla on kiharat pitkähköt hiukset ja pukeutuessaan tämä käyttää useita eri värejä, useimmiten kuitenkin oranssia, punaista ja vihreän eri sävyjä. Uidessaan Lumo käyttää kokouimapukua, kuten myös kolmas lapsipäähenkilö, Pippuri. Pippuri sijoittuu sukupuolen kategoriaan *nainen* ulkoisten ominaisuuksiensa perusteella. Tällä on pitkät hiukset, joiden saparoiden tyveä koristavat hiuslenkit. Pukeutuessaan myös Pippuri käyttää useita värejä, mutta runsaiten hänen vaatteissaan on violetin ja punaisen eri sävyjä ja sinistä. Lisäksi Pippuriin viitataan kuvaa täydentävässä tekstissä tytöksi (TA, s. 186–187).

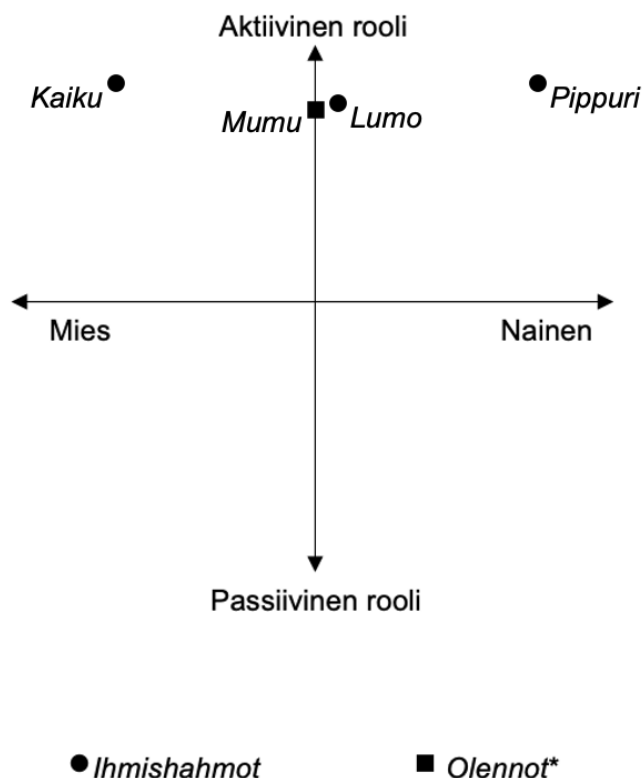
Kukin lapsipäähenkilöistä käyttää tavanomaisessa pukeutumisessaan useita eri värejä, eikä näillä hahmoilla juurikaan ole vaatteita koristavia kuvia tai asusteita Kaikun lippalakkia lukuun ottamatta. Kukaan päähenkilöistä ei myöskään käytä hameita tai mekkoja, vaan ainoastaan sivuhenkilöiden yllä on hulmuavia helmoja.

Tarinoiden aapisen neljäs päähenkilö, mielikuvitusolento Mumu puolestaan sijoittuu sukupuolen kategoriaan *muu* (ks. Kuvio 4). Mumu on pieni kelta-oranssi olento, jota sen vaatteettomuus ja muut ulkoiset ominaisuudet eivät sukupuolita. Mumu on runsaissa määrin mukana Tarinoiden aapisen kuvituksessa, sillä se on monessa pienemmässä aapisen kuvassa yksin toiminnan keskiössä. Lisäksi Mumu osallistuu toimintaan mukaan aktiivisesti usein myös kuvissa, joissa mukana on sen lisäksi lapsipäähenkilöitä.

Toisin kuin Satuovien aapisessa, Tarinoiden aapisessa ihmispäähenkilöt esiintyvät kuvissa paljon myös yksinään. Kuvissa, joissa päähenkilöitä on mukana yksi tai kaksi, asettuvat nämä hahmot pääasiallisen toiminnan äärelle. Samalla, kun päähenkilöt asettuvat myös kuvan keskiöön, jäävät sivuhenkilöt kuvassa ja toiminnassa taka-alalle. Sen sijaan niissä kuvissa, joissa ovat mukana kaikki aapisen lapsipäähenkilöt, on usein mukana myös sivuhenkilöitä, jotka ottavat yhdessä päähenkilöiden kanssa aktiivisen tai passiivisen roolin kuvan keskeisimmässä toiminnassa.

Kuvio 4

Sukupuoli Tarinoiden aapisen päähenkilöiden representoimana

* Olennolla tarkoitetaan tässä inhimillistettyjä eläimiä tai mielikuvitusolentoja.

Huom. Vaaka-akseli osoittaa, miten hahmo sijoittuu sukupuolijanelle sukupuolittuneiden ominaisuuksiensa määrittelemänä. Pystyakseli puolestaan osoittaa, miten hahmo osallistuu keskeiseen toimintaan kuvituksessa.

Lapsipäähenkilöt ovat kuvituksessa esillä yhtä useasti siitä huolimatta, ettei jokainen hahmo ole mukana jokaisessa kuvassa. Kukin päähenkilö myös osallistuu yhtä lailla aktiivisesti mukaan kuvan keskeisimpään toimintaan ja toiminta on hahmoon itseensä eikä sukupuoleen sidottua. Lisäksi jokainen päähenkilö sukupuolen kategoriasta riippumatta osoittaa esimerkiksi hellyyden (TA, s. 104–105) ja pelon (TA, s. 95) tunteita estoitta.

7.4.3 Ystävien aapinen

Kuten olen jo edellä todennut, kaikki Ystävien aapisen hahmot olivat inhimillistettyjä eläimiä tai mielikuvitusolentoja. Tämän vuoksi päähenkilöitä eivät sukupuolittaneet keholliset piirteet, vaan hahmot ilmaisivat sukupuolta pukeutumisella ja muulla ulkonäöllä. Myös nimet

sukupuolittivat osaa päähenkilöistä. Ystävien aapisen päähenkilöiden joukossa oli edustajia jokaisesta sukupuolen kategoriasta (ks. Kuvio 5).

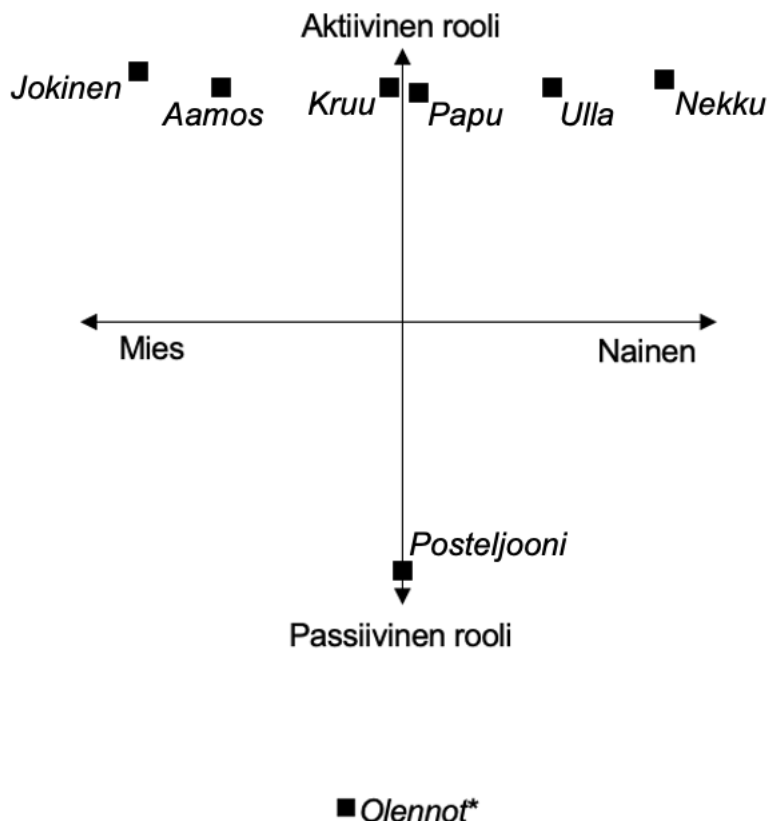
Päähenkilöistä kaikkein eniten kuvituksessa esillä olivat Aamos, Papu ja Ulla. Nämä kolme hahmoa olivat useimmiten aktiivisesti mukana kuvien ensisijaisimmassa toiminnassa ja sijoittuvat näin ollen myös kuvien keskiöön. Aamos-hirven nimi määrittelee hahmon sukupuolen kategoriaan *mies*, jota myös pukeutuminen vahvistaa, sillä Aamoksen vaatteissa on erityisesti vihreää ja sinistä väriä. Aamos pukeutuu housuihin ja käyttää myös uideissaan uimahousuja. Papu-hiiri puolestaan käyttää paljon keltaisen ja oranssin sävyisiä vaatteita, joissa usein on raitakuvio. Papun nimi ja ulkoiset ominaisuudet eivät ole sukupuolittuneita, joten hahmon sukupuoli sijoittuu kategoriaan *muu*. Lisäksi tällä on käytössä kokouimapuku, kuten on myös Ulla-ilveksellä. Ullan nimi sukupuolittaa ilveshahmon sukupuolen kategoriaan *nainen*. Lisäksi Ullan silmiä koristavat rajaukset, jotka vahvistavat tätä sukupuolen määrittelyä. Pukeutuessaan Ulla käyttää paljon sinisen eri sävyjä. Pääasiassa Ulla pukeutuu housuihin, mutta luistellessaan tämä käyttää myös kimaltelevaa hametta (YA, s. 113). Myös Papu-hiiri pitää yllään pitkää yöpaitaa tai yömekkoa (YA, s. 26), vaikka muutoin käyttää housuja.

Kuvituksessa on runsaasti esillä myös Posteljooni-lintu, mutta tämä ei osallistu lainkaan kuvituksen keskeisimpään toimintaan, vaan on kuvituksen taka-alan passiivinen osallistuja ja muistuttaa näin ollen enemmän sivuhenkilöä kuin aapisen päähenkilöä. Posteljoonilla on yllään sen ammattiroolia vahvistava hattu ja laukku, mutta muuten lintu on vaatteeton. Posteljoonilla ei siis nimensä tai ulkoisten piirteidensä perusteella ole sukupuolittavia ominaisuuksia, joten hahmo sijoittuu Papu-hiiren tapaan sukupuolen kategoriaan *muu*. Lisäksi kuvituksissa vähemmän esillä ovat myös päähenkilöt Kruu, Nekku ja Jokinen.

Kuten posteljooni, myös Kruu-kurki on vaatteeton käyttämäänsä punaista pipoa lukuun ottamatta. Muutkaan ulkoiset ominaisuudet eivät sukupuolita Kruuta, vaan hahmo pysyy maskuliinisuuden ja feminiinisuuden välimaastossa myös kuvituksen muiden kurkien rinnalla, joita sukupuolittavat muun muassa korut, kynsilakka ja erilaiset asusteet (YA, s. 56, 114). Vaikka Kruu esiintyy kuvituksessa määrällisesti huomattavasti vähemmän kuin Aamos, Papu ja Ulla, on sen rooli kuitenkin kuvissa aina aktiivinen. Myös sijainniltaan kurki asettuu kuvien keskiöön.

Kuvio 5

Sukupuoli Ystävien aapisen päähenkilöiden representoimana

* Olennolla tarkoitetaan tässä inhimillistettyjä eläimiä tai mielikuvitusolentoja.

Huom. Vaaka-akseli osoittaa, miten hahmo sijoittuu sukupuolijanelle sukupuolituneiden ominaisuuksiensa määrittelemänä. Pystyakseli puolestaan osoittaa, miten hahmo osallistuu keskeiseen toimintaan kuvituksessa.

Päähenkilöistä Posteljoonin ja Kruu-kurjen lisäksi myös Nekku ja Jokinen esiintyvät harvemmin kuvituksessa. Ne ovat Kruun tapaan kuitenkin lähes aina kuvan keskiössä ja osallistuvat aktiivisesti kuvan keskeisimpään toimintaan ja ovat myös sijaintinsa kannalta kuvan keskuksessa. Ystävien aapisen muihin päähenkilöihin verrattuna Nekulla ja Jokisella on runsaiten erilaisia sukupuolituneita ominaisuuksia. Sukupuolen kategoriaan *nainen* sijoittuva Nekku-siili esimerkiksi pukeutuu vaaleanpunaiseen hameeseen ja käyttää uidessaan kokouimapukua. Tämän pukeutumisessa toistuvat muutenkin punaisen eri sävyt sekä kuviot. Lisäksi Nekun otsaa koristaa punainen rusetti. Jokisen etunimi Juuso puolestaan sukupuolittaa tämän majavan kuuluvaksi kategoriaan *mies*. Lisäksi hahmon pukeutuminen vahvistaa tätä sukupuolen määrittelyä: Jokisella on päässään lippalakki ja päällään sininen lappuhaalari sekä ruudullinen paita. Paidassa, jalkineissa ja lippalakissa hänellä on oranssia ja keltaista.

8 Pohdinta

Yhteiskunnan sukupuolinormit luovat kehyksen sille, miten sukupuolta ja siihen liitettäviä tunnuspiirteitä ja tekoja hahmotetaan, ja millaisia odotuksia sukupuolta kohtaan luodaan. Sukupuolinormit hahmottuvat sukupuolen representaatioissa, jotka osaltaan ylläpitävät ja rakentavat käsityksiä sukupuolesta ja siihen liitettävistä ominaisuuksista sekä merkityksistä. (Latva, 2024, s. 23–24; Paasonen, 2010, s. 41; Törrönen & Menard, 2024, s. 147.)

Perinteisesti sukupuoli on hahmotettu tarkasti rajattuna kahden kategoriana, mutta sittemmin sukupuolta on alettu tarkastelemaan jatkumolla, joka käsittää sisälleen sukupuolen moninaisen luonteen (Hämäläinen ym., 2024, s. 11; Leppälahti, 2024, s. 246). Tutkielmassani tutkin sukupuolen representaatiota kolmessa uusimassa käytössä olevassa suomen kielen ja kirjallisuuden aapisessa teoriaohjaavan sisällönanalyysin avulla. Lisäksi hyödynsi narratiivista lähestymistapaa tarkentaakseni päähenkilöiden sukupuolen representaation kuvausta.

8.1 Tutkielman päätulokset

Kussakin tutkimassani 2020-luvun aapisessa olivat edustettuina sukupuolen kolme kategoriaa. Ystävien aapisessa määrällisesti huomattavasti toisia sukupuolen kategorioita suurempi oli ryhmä *muu*, kun taas Satuovien aapisen ja Tarinoiden aapisen hahmot sijoittuivat tarkasteluni perusteella tasaisemmin sukupuolen kategorioihin. Aapisten sukupuolijakaumat poikkeavat aiemman oppikirjatutkimuksen tuloksista, jossa mieshahmot ovat olleet yliedustettuina (ks. Tainio & Teräs, 2010; Tainio, 2012; Ullah ym., 2014). Nämä tutkimukset ovat kohdentuneet ennen tutkimiani aapisia julkaistuihin oppimateriaaleihin, mikä voisi selittää muutosta sukupuolen edustumien määrien tasaantumisessa.

Analyysini osoitti, etteivät kaikki aapisten hahmot lopulta sijoittuneet sukupuolijanelle tasaisesti, vaikka edustajia oli jokaisessa luodussa sukupuolen kategoriassa. Sen sijaan sukupuolittuneet ominaisuudet määrittivät erityisesti kuvitusten ihmishahmot ja ihmisen kaltaiset mielikuvitusolennot tiukasti rajattuihin kategorioihin *mies* ja *nainen*. Binäärinen sukupuolikäsitys ei määritellyt samaan tapaan eläinhahmoja ja muita mielikuvitusolentoja, vaan näiden hahmojen sukupuolen ilmaisu oli moninaisempaa. Lisäksi lapsekkuus toi aapisten ihmishahmoille tietynlaista vapautta ilmaista itseään esimerkiksi pukeutumisella. Näiden ryhmien moninaisempia sukupuolen ilmaisukeinoja selittänee myös sukupuolittuneiden kehollisten piirteiden uupuminen, mikä usein määritteli aikuisten ihmishahmojen sukupuolen binäärisiin kategorioihin. Sukupuolen ilmaisu moninaisemmin

liittyikin erityisesti sukupuolen kategoriaan *muu*, sillä kategorioiden *mies* ja *nainen* sisällä ei juurikaan ollut vaihtelua sukupuolen representaatioissa, kun näiden kategorioiden sisällä hahmoja määrittivät johdonmukaisesti samat sukupuolittuneet ominaisuudet.

Aiemman tutkimuksen tuloksiin verraten (ks. Tainio, 2012) sukupuolen kategorian *muu* osuus koko aineistossa oli suurentunut. Aapisissa kategorian *muu* edustajat kantoivat sekä feminiinisiä että maskuliinisia ominaisuuksia ja toivat näin enemmän variaatiota sukupuolen representaatioihin, jotka aiemman tutkimuksen mukaan ovat olleet lähinnä stereotypioita toisintavia (vrt. Jehle ym., 2024; Tainio & Teräs, 2010). Toisin sanoen tämän kasvavan joukon *muu* voi nähdä edistävän aiempaa moninaisempaa sukupuolen kuvausta aapisissa.

Aapisten hahmojen sukupuolta kuvituksessa määrittivät jo mainitsemieni kehollisten piirteiden lisäksi myös pukeutuminen ja muu ulkonäkö. Lisäksi hahmoille annetut nimet ja nimitykset määrittivät niiden sukupuolta. Tekemäni analyysin pohjalta voikin todeta, että ruumiinrakenteen ja kasvojenpiirteiden kaltaiset keholliset piirteet määrittivät ulkoisesti erityisesti aikuisten ihmishahmojen sukupuolta, kun taas lapsihahmojen ja eläin- sekä mielikuvitushahmojen sukupuoli määrittyi muiden piirteiden varassa. Lisäksi representaatioiden kulttuurisidonnaisuuden vuoksi (ks. Luhtakallio, 2016; Paasonen, 2010) myös konteksti määritteli aapiskuvitusten hahmojen sukupuolta. Näin ollen aapisten hahmojen sukupuoli määrittyi myös toisia aapishahmoja vasten, kun esimerkiksi tarkastelin perhettä ja romanttisia suhteita esittäviä aapiskuvia todellisuuden heteronormatiivisen kehyksen lävitse.

Erytyisesti pukeutuminen ja muu ulkonäkö määrittivät eläinhahmojen ja mielikuvitusolentojen sukupuolta, sillä vaatteettomuus näiden hahmojen kohdalla kuvasi usein sukupuolen kategoriaa *muu*, kun taas inhimillisyyttäkin osoittavat vaatteet ja asusteet sukupuolittavat nämä hahmot kategoriaan *mies* tai *nainen*. Toisin sanoen pukeutuminen asetti eläimet ja mielikuvitusolennot samaan tulkintakehykseen ihmishahmojen kanssa ja sukupuolittuneiden kehollisten piirteiden uupuessa pääpaino eläinhahmon tai mielikuvitusolennon sukupuolen määrittelyssä asettui juuri pukeutumisen varaan. Tämä vaatteiden merkitys sukupuolta määrittävänä ominaisuutena hahmottaa myös luvussa 2.3 käsittelemääni sukupuolen sosiokulttuurista luonnetta, mikä näkyy maailman sukupuolittuneisuutena.

Pukeutumisen sukupuolittuneisuus havainnolistuu myös päähenkilöiden käyttämien vaatteiden väreissä, sillä violetin ja vaaleanpunaisen sävyjä pitivät yllään ainoastaan sukupuolen kategoriaan *nainen* sijoittuvat päähenkilöt. Muita värejä sen sijaan esiintyi

kaikkien sukupuolen kategorioiden edustajilla. Huomionarvoista kuitenkin on, että sukupuoleen *mies* sijoittuvat päähenkilöt pukeutuivat muita tummempisiin sävyihin. Esimerkiksi sinisen sävyistä tummansinistä oli sukupuoleen *mies* kategorisoituvien hahmojen vaatteissa enemmän, kun taas turkoosin sävyt liittyivät useimmiten sukupuolen kategoriaan *nainen*.

Aiemman tutkimuksen tapaan (ks. Hacin-Beyazoglu ym., 2024, s. 97) koristeellisuus sukupuolitti aapisten kuvitusten hahmot kategoriaan *nainen* siitä riippumatta, oliko kyseessä ihminen tai inhimillistetty eläinhahmo tai mielikuvitusolento. Esimerkiksi meikin, mekkojen ja hameiden sekä hiuskoristeiden ja korkokenkien käytöllä erotettiin hahmo kuuluvaksi sukupuolen kategoriaan *nainen*. Koristeellisuudella korostettiinkin sukupuolta *nainen*, kun taas sukupuolen kategoriat *mies* ja *muu* näyttäytyivät neutraalina lähtökohtana pukeutumiselle. Koristeellisuutta kategorioiden *mies* ja *muu* edustajilla oli lähinnä sellaisissa harvoissa tilanteissa, joissa mekkoihin tai koruihin sonnustautuminen tapahtui roolileikin tai draaman ohella.

Hahmojen toiminta aapisissa ei sen sijaan noudattanut samankaltaisia sukupuolittuneita linjoja kuin hahmojen ominaisuudet. Kuvituksen ja toiminnan keskiössä olivat päähenkilöt sukupuolestaan riippumatta, eikä aapisten sukupuolen representaatioiden välillä näin ollen vallinnut epätasapaino, jonka aiempi tutkimus on todennut muiden oppimateriaalien kohdalla. Aapisissa aktiivisuutta selitti siis enemmänkin hahmon rooli päähenkilönä, kun taas aiemmassa tutkimuksessa mieshahmot ovat olleet aktiivisia ja naishahmot on puolestaan esitetty hiljaisempina osallisina (vrt. Sovič & Hus, 2015 s. 495).

Aiemman tutkimuksen osoittamaa miehisyyden etualaisuutta ei myöskään ollut samaan tapaan havaittavissa, vaan se luonnehti ainoastaan aapisen hahmojen sukupuolen määrittelyn lähtökohtia, joita avasin jo edellä (ks. Koster, 2020, s. 891; Sovič & Hus, 2015, s. 495). Tutkimieni aapisten kuvituksissa päähenkilöiden toiminta ja käyttäytyminen, kuten esimerkiksi tunteiden ilmaisu, liittyi siis ensisijaisesti hahmoon eikä niinkään siihen sukupuoleen, jota hahmo edusti. Sen sijaan kuvituksen passiivisessa osassa olevat sivuhenkilöt noudattivat myös toiminnallaan päähenkilöitä enemmän perinteisiä sukupuolittuneita käsityksiä. Esimerkiksi poliiseja edustivat stereotyyppisesti *miehet* ja opettajia *naiset*. Päähenkilöt sen sijaan ottivat kuvituksessa erilaisia rooleja, eikä esimerkiksi hoivaaminen liittynyt ainoastaan sukupuolen *nainen* edustajiin.

Päähenkilöiden moninaisuutta ja kohdentumista aapisen toiminnan keskiöön voi tarkastella myös kirjallisuudentutkimuksen klassiseen henkilöhahmojen erittelyn avulla. Tässä E.M. Forsterin (1990, s. 73) erittelyssä henkilöhahmot jaetaan lietteisiin ja pyöreisiin hahmoihin. Litteät henkilöhahmot kuvataan kaksiulotteisesti, kun taas pyöreät henkilöhahmot ovat moniulotteisempia ja ne rakentuvat runsaampien ominaisuuksien varaan. Litteistä hahmoista puuttuu pyöreiden henkilöhahmojen syvyys ja elävyys eivätkä ne usein myöskään kehity tarinan edetessä pyöreiden hahmojen tapaan (Forster, 1990, s. 73–81). Lisäksi litteät henkilöhahmot kuvataan usein yhden ominaisuuden tai idean varassa (Forster, 1990, s. 73), mikä voisi selittää myös aapisten sivuhenkilöiden sukupuolittuneita käsityksiä seuraavia ominaisuuksia ja passiivista osaa toiminnassa: sivuhenkilöt ovat tietynlaisia tyyppisiä, joilla ei ole yksilöllisiä ominaisuuksia toisin kuin päähenkilöillä, joilla moniulotteisina hahmoina on mahdollisuus sekä representoida sukupuolta monipuolisemmin että nousta aktiiviseen asemaan toiminnassa. Toisin sanoen Forsterin henkilöhahmojen erittelyä hyödyntämällä voi tulkita aapisen sivuhenkilöiden toistavan tunnettua sukupuolen stereotyyppiä, kun taas päähenkilöillä on mahdollisuus uudistaa sukupuolen kuvastoa aiempaa moninaisemmilla representaatioilla.

8.2 Tutkielman luotettavuus ja eettisyys

Tutkielmani luotettavuuden keskiössä on ymmärrys laadullisen tutkimuksen subjektiivisesta vireestä, mutta myös sen arvostaminen (Juhila, 2021; Puusa & Julkinen, 2020, s. 201). Tämän vuoksi ehdottomaan objektiivisuuteen pyrkiminen ei ollut missään vaiheessa tarkoituksenmukaista tutkielmani luotettavuuden kannalta. Sen sijaan tunnistamalla ja hyväksymällä subjektiivisuuden läsnäolon jokaisessa tutkimuksen teon vaiheessa pystyin tarkastelemaan tekemiäni valintoja kriittisesti (Juhila, 2021) ja esimerkiksi huomioimaan oman katseeni rajallisuuden tehdessäni tulkintoja aapiskuvista. Luotettavuuden lisäämiseksi pyrin tuomaan esiin myös konteksti- ja kulttuurisidonnaiset seikat, jotka saattoivat vaikuttaa tapaan, jolla analysoin ja tulkitsin kuvien sisältämiä sukupuolen representaatioita. Tällaisella subjektiivisuuden hyväksymällä kriittisellä ja läpinäkyvällä lähestymistavalla pyrin tuottamaan mahdollisimman luotettavaa tietoa siitä, miten sukupuoli representoidaan aapisen kuvituksissa nykyisellään.

Luotettavuuden kannalta keskeistä oli myös se, ettei minulla ollut yhteyksiä kustantamoihin, joiden aapisten kuvituksia tutkin. Näin ollen en ole saanut tutkielmalleni myöskään minkäänlaista rahoitusta tai muita etuuksia kustantamoilta tai muilta tahoilta, vaan tutkielmani

toteutusta on ajanut ainoastaan halu tuottaa mahdollisimman ajankohtaista tietoa. Mikään kolmesta aapisesta ei myöskään ollut minulle entuudestaan toista tutumpi, joten ennakkotietoni ja -oletukseni aapisista tai niiden tarinoista ja hahmoista eivät ole rajanneet ja ohjanneet tekemiäni valintoja ja tulkintoja jonkin tietyn aapisen kohdalla. Tämän vuoksi lähtökohtani kunkin aapisen kuvituksen tutkimiseen teoreettisen viitekehyksen ohjaamana on ollut mahdollisimman samankaltainen.

Riippumattomuus kustantajista on vahvistanut myös tutkielmani eettisyyttä, sillä en ole raporttoimillani tuloksilla pyrkinyt ajamaan jonkin tietyn kustantamon etua tai luomaan haittaa millekään aapiselle taikka aapisen tekijäryhmälle tai kustantamolle. Tutkielmani eettisyyttä on vahvistanut myös johdonmukaisuus ja läpinäkyvyys kaikissa tutkimuksen teon vaiheissa. Lisäksi kaikessa tutkielmaani liittyvässä päätöksenteossa olen pohtinut myös eettisyyden kysymyksiä, jotta olen voinut tuottaa mahdollisimman ajankohtaista ja totuudenmukaista tietoa hyvän tieteellisen käytännön peruseriaatteita noudattaen (ks. Tutkimuseettinen neuvottelukunta, 2023, s. 12).

Monitieteisellä teoreettisella viitekehykselläni pyrin luomaan mahdollisimman kattavan kuvan sukupuolesta ja sen representaatiosta. Samalla myös tulokseni nojasivat mahdollisimman monipuolisiin ja yksityiskohtaisiin havaintoihin aapiskuvituksista (Juhila, 2021).

Luotettavuuden edistämisen vuoksi päädyin kuitenkin yksinkertaistamaan teoreettista viitekehystä analyysivaiheessa, kun rajasin sukupuolen kolmeen kategoriaan aineiston hallittavuuden ja raportoinnin selkeyden vuoksi. Rajaukseni kuitenkin haastoi käsitystä sukupuolen moninaisuudesta, sillä kategoriat *mies*, *muu* ja *nainen* seurasivat aiemmassakin tutkimuksessa tunnettuja nimityksiä. Yksin jo kategorian *muu* nimi asetti sen erilliseksi kahdesta muusta kategoriasta, jotka nimillään seurasivat binääristä sukupuolikäsitystä. Tämän vuoksi pyrin aineiston käsittelyn, analyysin ja raportoinnin aikana tuomaan jokaisen luomani kategorian esiin siten, ettei kuvailuni toisintaisi kategorian *muu* nimen mukaista käsitystä jostakin erillisestä ja jäljelle jääneestä ryhmästä. Sen sijaan pyrin muodostamillani kategorioilla kuvaamaan selkeämmin sukupuolen ilmentymistä ja sen moninaisuuden jatkumoa ja varmistamaan, että erilaiset sukupuolen edustumat nousivat esiin tuloksissani.

8.3 Lopuksi

Huomionarvoista on, että tutkielmani tulokset luovat katsauksen nimenomaan siihen, miten sukupuolta ja sen moninaisuutta representoidaan Satuovien aapisen, Tarinoiden aapisen ja Ystävien aapisen kuvituksissa. Näin ollen tutkielmani ei voi luoda täyttä kuvaa siitä, millaisia sukupuolen representaatiota ensimmäistä luokkaa käyvät lapset kohtaavat suomen kielen ja kirjallisuuden opetuksessa. Tätä yksittäistä kuvausta 2020-luvun aapisten kuvitusten sukupuolen representaatioista olisikin mielekästä täydentää jatkotutkimuksella, jotta ymmärrys sukupuolesta ja sen representaatioiden merkityksestä lapsen kehityksen kannalta vahvistuisi. Koska sukupuolikäsitys on murroksessa ja ymmärrys sukupuolen moninaisuudesta lisääntyy yhä enenemissä määrin (Morgenroth ym., 2021, s. 738), on myös jatkossa turvattava tiedon ajankohtaisuus ja paikkansapitävyys uudella tutkimuksella.

Myös kustantamot kehittävät oppikirjojaan ja julkaisevat uutta materiaalia jatkuvasti. Esimerkiksi Otava julkaisee tulevan vuoden aikana täysin uuden Tähtietsivien aapisen (ks. Otava Oppiminen, b). Kiinnostavaa olisikin tarkastella tätä uutta aapista jo käytössä olevien aapisten rinnalla ja tutkia, millaisena sukupuolen representaatiot näyttäytyvät astetta uudemmassa aapisessa ja onko sukupuolen moninaisuus lisääntynyt kuvituksessa entisestään.

Jatkotutkimuksella voisi selvittää, miten näitä tarkastelemiani sukupuolen representaatioita käsitellään ja mahdollisesti vahvistetaan kouluopetuksessa esimerkiksi puheen nimeämis- ja viittauskeinoin. Toisaalta olisi myös kiinnostavaa selvittää, millä tavalla esimerkiksi tarinoita luetaan lapsille ääneen ja miten eläytyvä lukeminen sukupuolittaa näiden tarinoiden hahmoja. Lisäksi jatkotutkimuksella voisi kuvailla, millaisia sukupuolen representaatioita muut koulussa esillä olevat kuvat sisältävät, sillä sukupuoli rakentuu toistuvista esityksistä (Butler, 2006, s. 234–236) eikä aapiskuvien tarkastelulla voi vielä yksin luoda kuvausta siitä, millaisia sukupuolen representaatioita lapset kohtaavat arjessaan. Lapsen kohtaamien sukupuolen representaatioiden kartoittamiseksi olisi perusteltua selvittää myös, millaista sukupuolen kuvastoa esimerkiksi lastenohjelmat, videopelit ja sosiaalinen media tarjoavat lapsille ja miten nämä viihdekuvat eroavat kouluopetuksessa esitetyistä kuvista.

Siitä huolimatta, että analysoin aapisten kuvitusten sukupuolen representaatioita teorian ohjaamana ja konteksti huomioiden, oli oma katseeni lopulta tärkeä työkalu aineistoa analysoidessa. Tämä paitsi mahdollisti minua poimimaan aineistosta esiin nousseita yksittäisiä piirteitä ja laajempia teemoja, toisaalta myös rajasi analyysistä tekemiäni päätelmiä. Kuvista luomani kuvaukset saattavat poiketa siitä, miten esimerkiksi lapsi

katseellaan tarkastelee kuvia ja millaisia tulkintoja kukin yksilönä tekee sisäistämiensä sukupuolinormien varassa. Jatkotutkimuksella voisikin selvittää, millaisena lapset itse kokevat nämä kohtaamansa sukupuolirepresentaatiot ja millaisia mahdollisia eroavaisuuksia heidän ja aikuisten tekemien tulkintojen välillä on. Olisi myös ratkaisevaa tarkastella, mihin aapisen hahmoihin lapset kouluvuotensa aikana lopulta kiinnittyvät, ja millaisia esikuvia ja samaistumisen kohteita nämä hahmot todellisuudessa edustavat ensimmäisen luokan oppilaiden silmissä.

Suhteessa aiempaan tutkimukseen 2020-luvun aapisten kuvitus vaikuttaa representoivan sukupuolta aiempaa moninaisemmin. Siitä huolimatta aapisten kuvitusten hahmojen sukupuolen määrittelyä ohjaavat sukupuolittuneet ominaisuudet. Tämän vuoksi eniten vaihtelua sukupuolen representaatioissa on sukupuolen kategorian *muu* sisällä, kun taas *naisen* ja *miehen* sukupuolen representaatiot ovat tarkemmin rajattuja. Vaikka sukupuolen ilmaisua määrittelevät edelleen esimerkiksi perinteiset pukeutumismallit ja osana kuvitusta on myös stereotyyppisiä kuvia sukupuolesta, eivät stereotyyppiset käsitykset sukupuolesta kuitenkaan ohjaa täysin aapiskuvitusten hahmojen toimintaa tai käyttäytymistä. Sen sijaan hahmot saavat kuvituksessa erilaisia rooleja sukupuolestaan riippumatta eikä sukupuoli rajaa esimerkiksi harrastuksia tai ystävyysuhteita. Tältä osin kuvitus luokin toiveikkaan kuvan aapista käyttävän lapsen elämään, jossa sukupuoli ei rajoita mahdollisuuksia toteuttaa itseään, vaan luo jokaiselle tilan kuulua osaksi ympäröivää maailmaa.

Aineisto

SA = Harju, I., Helin, E., Ikkala, S., Ketonen, R., Laakkonen, J., Niemelä, R. & Surojegin, N. (2023.) *Satuovien Aapinen*. Edukustannus.

TA = Kuosmanen, M., Lampela, H., Lassila, K. & Solastie, K. (2020). *Tarinoiden aapinen*. Kustannusosakeyhtiö Otava.

YA = Asplund, J., Hartikainen, A., Ryhänen, M. & Tamminen, J. (2019). *Ystävien aapinen*. SanomaPro.

Lähteet

- Adukia, A., Eble, A., Harrison, E., Runesha, H. B., & Szasz, T. (2023). What We Teach About Race and Gender: Representation in Images and Text of Children's Books. *The Quarterly Journal of Economics*, 138(4), 2225–2285.
<https://doi.org/10.1093/qje/qjad028>
- Aivelo, T., Neffling, E., & Karala, M. (2024). Representation for whom? Transformation of sex/gender discussion from stereotypes to silence in Finnish biology textbooks from 20th to 21th century. *Journal of Biological Education*, 58(2), 297–311.
<https://doi.org/10.1080/00219266.2022.2047099>
- Alasuutari, M. (2016). Tytön ja pojan varhaiskasvatus. Teoksessa Husso, M. & Heiskala, R. (toim.), *Sukupuolikysymys* (s. 122–141). Gaudeamus.
- de Beauvoir, S. (2011). *Toinen sukupuoli II : Eletty kokemus* (I. Koskinen, H. Lukkari & E. Ruonakoski, suom.). Tammi. (Alkuperäisteos julkaistu 1949).
- Blumberg, R. L. (2008). The invisible obstacle to educational equality: gender bias in textbooks. *Prospects (Paris)*, 38(3), 345–361. <https://doi.org/10.1007/s11125-009-9086-1>
- Butler, J. (2006). *Hankala sukupuoli : feminismi ja identiteetin kumous* (T. Pulkkinen & L-M. Rossi, suom.). Gaudeamus. (Alkuperäisteos julkaistu 1990).
- Doornkamp, L., Van der Pol, L. D., Groeneveld, S., Mesman, J., Endendijk, J. J., & Groeneveld, M. G. (2022). Understanding gender bias in teachers' grading: The role of gender stereotypical beliefs. *Teaching and Teacher Education*, 118, 103826-.
<https://doi.org/10.1016/j.tate.2022.103826>
- Edukustannus. (julkaisuaika tuntematon). *Satuovien aapinen ja lukukirja*. Haettu osoitteesta 27.3.2025 <https://edukustannus.fi/alakoulu/satuovien-aapinen/#satuovien-aapinen>
- Egalite, A. J., Kisida, B., & Winters, M. A. (2015). Representation in the classroom: The effect of own-race teachers on student achievement. *Economics of Education Review*, 45, 44–52. <https://doi.org/10.1016/j.econedurev.2015.01.007>
- Eisend, M., & Rößner, A. (2022). Breaking Gender Binaries. *Journal of Advertising*, 51(5), 557–573. <https://doi.org/10.1080/00913367.2022.2109780>
- Fairclough, N. (2003). *Analysing Discourse : Textual analysis for social research*. Routledge.
- Forster, E. M., & Stallybrass, O. (1990). *Aspects of the novel*. Penguin Books.

- Gouvias, D., & Alexopoulos, C. (2018). Sexist stereotypes in the language textbooks of the Greek primary school: a multidimensional approach. *Gender and Education*, 30(5), 642–662. <https://doi.org/10.1080/09540253.2016.1237620>
- Götz, M., & Lemish, D. (Eds.). (2012). *Sexy girls, heroes and funny losers : gender representations in children's TV around the world*. Peter Lang. <https://doi.org/10.3726/978-3-653-01426-6>
- Hacin-Beyazoglu, K., Komac, Ž., & Fekonja, U. (2024). What gender are the animal characters in the illustrations? Gender stereotyping by children in early childhood. *Early Child Development & Care*, 194(1), 87–101. <https://doi-org.ezproxy.utu.fi/10.1080/03004430.2023.2282359>
- Hakoköngäs, E., Martikainen, J. & Sakki, I. (2024). Sosiaalisten representaatioiden teoria sosiaalisen konstruktionismin lähestymistapana. Teoksessa Niska, M., Venäläinen, S., Olakivi, A. & Cañada, J. (toim.), *Sosiaalinen konstruktionismi : Miten tarkastella tulkintojen ja todellisuuden sosiaalista rakentumista* (s. 61–80). Vastapaino.
- Hall, S. (2013a). Introduction. Teoksessa Hall, S., Evans, J. & Nixon, S. (toim.), *Representation: cultural representations and signifying practices* (2. p., s. xvii–xxvi). SAGE Publications.
- Hall, S. (2013b). The Work of Representation. Teoksessa Hall, S., Evans, J. & Nixon, S. (toim.), *Representation: cultural representations and signifying practices* (2. p., s. 1–59). SAGE Publications.
- Hall, S. (1999). Me ja muut: diskurssi ja valta. Teoksessa Lehtonen, M. & Herkman, J. (toim.), *Identiteetti* (s. 77–137). Vastapaino.
- Hiltunen, S. (2024). *Jokaisella täytyy olla ystävä : arvoja ja arvostuksia Otavan aapisissa* [pro gradu -tutkielma, Lapin yliopisto]. Lauda Lapin yliopiston julkaisuarkisto. <https://urn.fi/URN:NBN:fi-fe2024032112423>
- Hyvärinen, M. (2021.) Kertomuksen tutkimus. Teoksessa Jaana Vuori (toim.), *Laadullisen tutkimuksen verkkokäsikirja*. Yhteiskuntatieteellinen tietokirjasto [ylläpitäjä ja tuottaja]. Haettu 23.12.2025 osoitteesta <https://www.fsd.tuni.fi/fi/palvelut/menetelmaopetus/kvaliteoreettiset-metodologiset-viitekehykset/kertomuksen-tutkimus/>
- Hyyrö, T. (2006). Agricolan Abckiriasta se alkoi - lukemisen oppia ja opetusta halki vuosisatojen. Teoksessa Kuikka, M., Merimaa, E., Kauranne, J., Lappalainen, A. & Rantala, J. (toim.) *Suomen Kouluhistoriallisen Seuran vuosikirja XLIV* (s. 9–33). Gummerus Kirjapaino Oy.

- Hämäläinen, N., Kupiainen, T. & Taavetti, R. (2024). Johdanto: Sukupuolten muuntuvat merkitykset. Teoksessa Hämäläinen, N., Kupiainen, T. & Taavetti, R. (toim.), *Joustavat sukupuolet – muuntuvat merkitykset* (s. 11–19). SKS.
- Jehle, A. M. C., Groeneveld, M. G., Rozenberg, T. M., & Mesman, J. (2024). The hidden lessons in textbooks: Gender representation and stereotypes in European mathematics and language books. *European Journal of Education*, 59(4).
<https://doi.org/10.1111/ejed.12716>
- Juhila, K. (2021). Laadullisen tutkimuksen ominaispiirteet. Teoksessa Vuori, J. (toim.), *Laadullisen tutkimuksen verkkokäsikirja*. Yhteiskuntatieteellinen tietoarkisto [ylläpitäjä ja tuottaja]. Haettu 18.12.2025 osoitteesta
<https://www.fsd.tuni.fi/fi/palvelut/menetelmaopetus/kvali/mita-on-laadullinen-tutkimus/laadullisen-tutkimuksen-ominaispiirteet/>
- Juvonen, T. (2016). Irtiottoja sukupuolen luonnollisuudesta. Teoksessa Husso, M. & Heiskala, R. (toim.), *Sukupuolikysymys* (s. 33–53). Gaudeamus.
- Kielitoimiston sanakirja. (2024). *Puoli* [päivittyvä verkkojulkaisu]. Kotimaisten kielten keskus. Haettu 8.5.2025 osoitteesta <https://www.kielitoimistonsanakirja.fi/puoli>
- Kilpeläinen, A. & Raatikainen, T. (2021). Sukupuolen representaatio ympäristöopin 5.-6. luokan oppikirjoissa [pro gradu -tutkielma, Jyväskylän yliopisto]. JYX Jyväskylän yliopiston julkaisuarkisto. <https://urn.fi/URN:NBN:fi:jyu-202202071412>
- Koster, D. (2020). Do representations of gender and profession change over time? Insights from a longitudinal corpus study on Dutch language textbooks (1974-2017). *Journal of Gender Studies*, 29(8), 883–896. <https://doi.org/10.1080/09589236.2020.1754176>
- Latva, J. (2024). ”Kumpi tuo on, nainen vai mies?” – Hiusten merkitys sukupuolen ilmaisussa ja sukupuolinormien ylläpidossa kaljujen naisten kokemuksissa. Teoksessa Hämäläinen, N., Kupiainen, T. & Taavetti, R. (toim.), *Joustavat sukupuolet – muuntuvat merkitykset* (s. 23–44). SKS.
- Lehtonen, J. (2003). *Seksuaalisuus ja sukupuoli koulussa: näkökulmana heteronormatiivisuus ja ei-heteroseksuaalisten nuorten kertomukset*. Yliopistopaino.
- Lempiäinen, K., Brunila, K., Jauhiainen, A., Lahelma, E., Tainio, L., Ylitapio-Mäntylä, O., Koski, L., Tedre, S., Ojala, H., Palmu, T., Saarinen, J., & Vastapaino, kustantaja. (2009). *Sukupuoli ja toimijuus koulutuksessa*. Vastapaino.
- Leppälahti, M. (2024). Sukupuolen moninaisuutta kuvakirjoissa. Teoksessa Hämäläinen, N., Kupiainen, T. & Taavetti, R. (toim.), *Joustavat sukupuolet – muuntuvat merkitykset* (s. 246–266). SKS.

- Lerikkanen, M.-K. (2017). Aapinen ja lukutaidon opetus. Teoksessa Hiidenmaa, P., Löytönen, M. & Ruuska, H. (toim.), *Oppikirja Suomea rakentamassa* (s. 17–38). Suomen tietokirjailijat ry.
- Lewis, M., Cooper Borkenhagen, M., Converse, E., Lupyan, G., & Seidenberg, M. S. (2022). What Might Books Be Teaching Young Children About Gender? *Psychological Science*, 33(1), 33–47. <https://doi.org/10.1177/09567976211024643>
- Lindsay, J. (2023). Where Have All the Girls Gone? Examining Gender Representation Within Children’s Picture Books. *Journal of Research in Childhood Education*, 38(3), 433–458. <https://doi.org/10.1080/02568543.2023.2280790>
- Luhtakallio, E. (2016). Visuaalinen julkisuus ja sukupuolten representaatio. Teoksessa Husso, M. & Heiskala, R. (toim.), *Sukupuolikysymys* (s. 92–121). Gaudeamus.
- Lähdemäki, J. & Tuomi, K. (2023). *Sukupuolittuneet hahmot aapisissa : Laadullinen sisällönanalyysi sukupuolistereotyyppien ilmenemisestä suomalaisten aapisten kuvituksissa* [pro gradu -tutkielma, Turun yliopisto]. UTUPub Turun yliopiston julkaisuarkisto. <https://urn.fi/URN:NBN:fi-fe2023060151830>
- Löfström, J. (2019). Miten tyttöjen ja poikien tehtävälinnat yhteiskuntaopin ylioppilaskokeessa eroavat toisistaan ja mitä merkitystä asialla on?. (2019). *Kasvatus & Aika*, 13(1), 36–56. <https://doi.org/10.33350/ka.79826>
- Mahon, C., & Hevey, D. (2021). Processing Body Image on Social Media: Gender Differences in Adolescent Boys’ and Girls’ Agency and Active Coping. *Frontiers in Psychology*, 12, 626763–626763. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2021.626763>
- Majaneva, E. & Muukka, J. (2023). *Monikulttuurisuuden ilmeneminen Vilske aapisessa ja Ystävien aapisessa* [pro gradu -tutkielma, Turun yliopisto]. UTUPub Turun yliopiston julkaisuarkisto. <https://urn.fi/URN:NBN:fi-fe2023053049793>
- Morgenroth, T., Sendén, M. G., Lindqvist, A., Renström, E. A., Ryan, M. K., & Morton, T. A. (2021). Defending the Sex/Gender Binary: The Role of Gender Identification and Need for Closure. *Social Psychological & Personality Science*, 12(5), 731–740. <https://doi.org/10.1177/1948550620937188>
- Mikkilä-Erdmann, M-M. (2017). Digitaalisen oppimateriaalin mahdollisuudet. Teoksessa Savolainen, H., Vilkkö, R. & Vähäkylä, L. (toim.), *Oppimisen tulevaisuus* (s. 17–26). Gaudeamus.
- Mäkiranta, M. (2015). Kuvien lukeminen. Teoksessa Laitinen, M., Uljas-Rautio, K. & Hurtig, J. (toim.), *Ajattele itse! : tutkimuksellisen lukutaidon perusteet* (s. 80–98). PS-kustannus.

- Niska, M., Venäläinen, S., Olakivi, A. & Cañada, J. (2024). *Sosiaalinen konstruktionismi : Miten tarkastella tulkintojen ja todellisuuden sosiaalista rakentumista*. Vastapaino.
- Ojala, H., Palmu, T. & Saarinen, J. (2009). Paikalla pysyvää ja liikkessä olevaa : Feministisiä avauksia toimijuuteen ja sukupuoliin. Teoksessa Ojala, H., Palmu, T. & Saarinen, J. (toim.), *Sukupuoli ja toimijuus koulutuksessa* (s. 13–38). Vastapaino.
- Opetushallitus. (2011). Tasa-arvo ja sukupuoli oppimateriaaleissa. *Muistiot 2011:1*.
Opetushallitus. Haettu 8.12.2025 osoitteesta
https://www.oph.fi/sites/default/files/documents/130443_tasa-arvo_ja_sukupuoli_oppimateriaaleissa_0.pdf
- Otava Oppiminen. (a, julkaisuaika tuntematon). *Tarinoiden lukukirja*. Haettu 27.3.2025 osoitteesta <https://oppiminen.otava.fi/oppimateriaalit/luokat-1-6/tarinoiden-lukukirja/>
- Otava Oppiminen. (b, julkaisuaika tuntematon). *Tähtietsivien aapinen*. Haettu 10.11.2025 osoitteesta <https://oppiminen.otava.fi/oppimateriaalit/luokat-1-6/tahtietsivat-aapinen/>
- Paasonen, S. (2010). Sukupuoli ja representaatio. Teoksessa Saresma, T., Rossi, L-M. & Juvonen, T. (toim.), *Käsikirja sukupuoliin* (s. 39–49). Vastapaino.
- Parsons, L. T. (2013). An Examination of Fourth Graders' Aesthetic Engagement with Literary Characters. *Reading Psychology*, 34(1), 1–25.
<https://doi.org/10.1080/02702711.2011.566762>
- Perusopetusasetus 286/2024 = Valtioneuvoston asetus perusopetuslaissa tarkoitetun opetuksen valtakunnallisista tavoitteista ja perusopetuksen tuntijaosta annetun valtioneuvoston asetuksen 6 §:n muuttamisesta 286/2024. Haettu 27.3.2025 osoitteesta
<https://www.finlex.fi/fi/lainsaadanto/saaduskokoelma/2024/286>
- POPS = Perusopetuksen opetussuunnitelman perusteet 2014. Opetushallitus. Haettu 10.9.2024 osoitteesta
https://www.oph.fi/sites/default/files/documents/perusopetuksen_opetussuunnitelman_perusteet_2014.pdf
- Pudas, A.-K. (2013). Investigating possibilities to develop textbooks to implement global education in basic education instruction. *IARTEM e-Journal*, 5(2), 1–22.
<https://doi.org/10.21344/iartem.v5i2.765>
- Puusa, A., Hänninen, V. & Mönkkönen, K. (2020.) Narratiivinen lähestymistapa organisaatiotutkimuksessa. Teoksessa Puusa, A. & Juuti, P. (toim.), *Laadullisen tutkimuksen näkökulmat ja menetelmät* (s. 216–227). Gaudeamus.

- Puusa, A. & Julkunen, S. (2020.) Uskottavuuden arviointi laadullisessa tutkimuksessa. Teoksessa Puusa, A. & Juuti, P. (toim.), *Laadullisen tutkimuksen näkökulmat ja menetelmät* (s. 189–201). Gaudeamus.
- Rinta-Pollari, A. (2024). ”Mä oon riippuvainen sust ja sä oot riippuvainen must” : Maskuliinisuuksien representaatiot suomalaisessa runopoikaräpissä. Teoksessa Hämäläinen, N., Kupiainen, T. & Taavetti, R. (toim.), *Joustavat sukupuolet – muuntuvat merkitykset* (s. 267–290). SKS.
- Rossi, L.-M. (2003). *Heterotehdas : televisiomainonta sukupuolituotantona*. Gaudeamus.
- Salonen, M., Venäläinen, S. & Berg, P. (2024). Sosiaalitieteellisiä näkökulmia sukupuolen ja seksuaalisuuksien rakentumiseen. Teoksessa Niska, M., Venäläinen, S., Olakivi, A. & Cañada, J. (toim.), *Sosiaalinen konstruktionismi : Miten tarkastella tulkintojen ja todellisuuden sosiaalista rakentumista* (s. 183–201). Vastapaino.
- SanomaPro. (julkaisuaika tuntematon). Ystävien aapisen ja lukukirjan tuotteet. Haettu 27.3.2025 osoitteesta <https://www.sanomapro.fi/sarjat/ystavien-aapinen/>
- Seppänen, J. (2005). *Visuaalinen kulttuuri: teoriaa ja metodeja mediakuvan tulkitsijalle*. Vastapaino.
- Seppänen, J. (2014). Valokuva, materiaalisuus, representaatio. *Media & Viestintä*, 37(2). <https://doi.org/10.23983/mv.62859>
- Seppänen, J., Väliverronen, E., & Vastapaino, kustantaja. (2024). *Mediayhteiskunta : viestintä ja valta huomiotaloudessa*. Vastapaino.
- Seta ry. (5.5.2025). *Sateenkaarisanasto: Sukupuolen moninaisuus*. Haettu 8.5.2025 osoitteesta <https://seta.fi/sateenkaaritieto/sateenkaarisanasto/>
- Sovič, A., & Hus, V. (2015). Gender stereotype analysis of the textbooks for young learners. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 186, 495–501.
- Tainio, L. (2009). Puhuttelu luokkahuoneessa. Teoksessa Ojala, H., Palmu, T. & Saarinen, J. (toim.), *Sukupuoli ja toimijuus koulutuksessa* (s. 157–186). Vastapaino.
- Tainio, L. (2012). Gender in Finnish school textbooks for basic education. Teoksessa Tolonen, T., Palmu, T., Lappalainen, S. & Kurki, T. (toim.), *Cultural practices and transitions in education* (s. 200–214). Tufnell Press.
- Tainio, L. & Karvonen, U. (2015). Finnish Teachers Exploring Gender Bias in School Textbooks. Teoksessa Mills, S. & Mustapha, A. S. (toim.), *Gender Representation in Learning Materials : International Perspectives* (s. 124–149). Routledge, Taylor & Francis Group.

- Tainio, L. & Teräs, T. (2010). Sukupuolijäsennys perusopetuksen oppikirjoissa. *Raportit ja selvitykset 2010:8*. Opetushallitus. Haettu 2.5.2025 osoitteesta https://www.oph.fi/sites/default/files/documents/126079_sukupuolijasennys_perusopetuksen_oppikirjoissa_0.pdf
- Tasa-arvoL = Laki naisten ja miesten välisestä tasa-arvosta 609/1986. Saatavilla 7.5.2025 osoitteesta <https://finlex.fi/eli?uri=http://data.finlex.fi/eli/sd/1986/609/ajantasa/2023-01-19/fin>
- Tuomi, J., Sarajärvi, A., & Kustannusosakeyhtiö Tammi. (2018). *Laadullinen tutkimus ja sisällönanalyysi* (Uudistettu laitos.). Kustannusosakeyhtiö Tammi.
- Tutkimuseettinen neuvottelukunta. (2023). Hyvä tieteellinen käytäntö ja sen loukkausepäilyjen käsitteleminen Suomessa : Tutkimuseettisen neuvottelukunnan HTK-ohje 2023. *Tutkimuseettisen neuvottelukunnan julkaisuja 2/2023*. Haettu 9.1.2026 osoitteesta https://tenk.fi/sites/default/files/2023-03/HTK-ohje_2023.pdf
- Tuuva-Hongisto, S. & Korjonen-Kuusipuro, K. (2024). Nuorten retroseksistiset ja sukupuoliittuneet digitaaliset maisemat. Teoksessa Hämäläinen, N., Kupiainen, T. & Taavetti, R. (toim.), *Joustavat sukupuolet – muuntuvat merkitykset* (s. 227–245). SKS.
- Törrönen, J. & Menard, R. (2024). Makrokonstruktioismi: representaatioiden, toiminnan ja identifikaatioiden analyysi ideologiana. Teoksessa Niska, M., Venäläinen, S., Olakivi, A. & Cañada, J. (toim.), *Sosiaalinen konstruktioismi : Miten tarkastella tulkintojen ja todellisuuden sosiaalista rakentumista* (s. 141–160). Vastapaino.
- Ullah, H., Ali, J., & Naz, A. (2014). Gender representation in children's books: A critical review of empirical studies. *World Applied Sciences Journal*, 29(1), 134–141.
- Vuori, J. (2021). Laadullinen sisällönanalyysi. Teoksessa Jaana Vuori (toim.), *Laadullisen tutkimuksen verkkokäsikirja*. Yhteiskuntatieteellinen tietokirjasto [ylläpitäjä ja tuottaja]. Haettu 19.9.2025 osoitteesta <https://www.fsd.tuni.fi/fi/palvelut/menetelmaopetus/kvali/analyysitavan-valinta-ja-yleiset-analyysitavat/laadullinen-sisallanalyysi/>